

Ayvalık Akademisi ya da Batı Anadolu'da Yunan Ulusçuluğunun Kökenleri Üzerine

The Academy of Kydonies (Ayvalık): Upon the Origins of Greek Nationalism in Western Anatolia

Çiğdem KILIÇOĞLU CİHANGİR¹

öz

18. yüzyılda Batı Avrupa'da doğan ve gelişen aydınlanma hareketi, kısa süre içinde yayılım göstererek önce bütün Avrupa'yı, daha sonra dünyayı etkisi altında bırakacak siyasal, ekonomik ve toplumsal değişimlere yol açtı. Aydınlanmanın akla ve bilime dayanan yeni tarz düşünce sistemi, kültürel ve ticari kanallarla çeşitli toplumlara sirayet ederken, Osmanlı egemenliği altındaki Rumlar, imparatorlukta diğer unsurlara göre bu yeni düşüncelerden ilk ve en çok etkilenen kesim oldu. Rumların, özellikle Batı Avrupa'ya yerleşmiş soydaşları aracılığıyla Avrupa'yla kurdukları ticari ve kültürel bağlar, aydınlanma hareketinin gerek Yunan anakarasına gerekse Avrupa ticaretinin uğrak noktalarından biri olan Batı Anadolu kıyılarına taşınmasına olanak tanıdı. Aydınlanmacı fikirlerin Rumlar arasında yayılması ise eğitim yoluyla gerçekleşti. Bu dönemde kurulan ve aydınlanma olgusundan etkilenerek geleneksel eğitim anlayışını reddeden yenilikçi Rum/Yunan okulları, seküler ve liberal fikirleri Rum/Yunan dünyasında yaymaya başladılar.

Söz konusu yenilikçi okullardan birisi, 19. yüzyıla girerken, nüfusunun hemen hepsi Ortodoks Rumlardan oluşan ve Batı Anadolu'nun İzmir'den sonra önemli bir ticaret merkezi konumunda olan Ayvalık'ta açıldı. Ayvalık Akademisi olarak adlandırılan bu eğitim kurumu, Ayvalık Rum cemaatinin destekleriyle kuruldu ve ayakta kaldı. Okul, aydınlanmacı fikirlerin taşıyıcılığını yaparak yalnızca Ayvalık Rumları arasında değil, bütün Yunan dünyasında iz bırakacak nitelikte faaliyetlerde bulundu, 19. yüzyıla damgasını vuran ulusçu ideolojinin Rumlar arasında filizlenmesine ön ayak oldu ve Rumlara etnik kimlik kazandırma misyonu üstlendi. Bu nedenle, bir ticaret merkezi olduğu kadar kültürel bir merkez niteliği de taşıyan Ayvalık'ın ve burada kurulan Akademi'nin, Yunanların uluslaşma sürecinde ayrı bir yeri oldu.

Yunanca kaynaklar ışığında hazırlanan bu çalışmada, Yunanların ulusal kimliklerinin inşasına eğitim kurumlarının katkısı, Ayvalık Akademisi özelinde ele alınmış; Akademi'nin taşıdığı misyon ve yaydığı fikirlerin, Batı Anadolu'da Yunan ulusçuluğunun doğuşuna ve gelişimine olan etkisi tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ayvalık, Ayvalık Akademisi, Lesvoslu Veniamin, Yunan, Yunan Aydınlanması, Yunan İsyanı

ABSTRACT

In the 18th century, the Enlightenment, which arose and grew in Western Europe, spread out in a short time and made way for political, economical and social

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir (Dr.),
Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü,
Ankara, Türkiye
E-posta: kilicoglu@ankara.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8596-7215

Başvuru/Submitted: 07.04.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
17.07.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
09.08.2020

Kabul/Accepted: 10.08.2020

Online Yayın/Published Online: 22.09.2020

Atıf/Citation: Kılıçoğlu Cihangir, Çiğdem.

"Ayvalık Akademisi ya da Batı Anadolu'da Yunan Ulusçuluğunun Kökenleri Üzerine." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 30, 2 (2020): 411-440. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.716139>

changes firstly in the whole of Europe and then in the world. While the new type of thought system, based upon mentality and science of the Enlightenment, spread across various communities through cultural and commercial lines, the Greeks under Ottoman rule were the first and the most effected by the recent ideas in comparison with other communities in the empire. The commercial and cultural links which the Greeks established with Europe especially by means of their collaterals, who settled much earlier in Western Europe, facilitated the transferring of the Enlightenment movement both towards the Greek mainland and the western shores of Anatolia, which had been a frequent destination for European commerce. The ideas of the Enlightenment spread to the Greeks through education. The modernist Greek colleges, which were founded in this period and rejected the conventional educational method, began to transmit the secular and liberal ideas of the Enlightenment to the Greek world.

One of these modernist colleges was founded at the beginning of the 19th century in Ayvalık, which almost wholly consisted of Orthodox Greeks and was a major commercial centre after İzmir in Western Anatolia. This educational institution, named Academy of Kydonies (Academy of Ayvalık), was established and survived with the support of the Greek community in Ayvalık. The college, by carrying the ideas of the Enlightenment left a mark not only on the Greeks of Ayvalık but also on the whole Greek world, also took an initiative role in sprouting nationalist ideas among the Greeks and undertook the mission of building an ethnical identity. For those reasons, Ayvalık, as a commercial and a cultural centre of the Greeks of Anatolia, and the Academy of Kydonies played a significant part in the process of building the Greek nation.

In this study, which was written using Greek resources, the contribution of the educational institutions to the establishment process of Greek national identity was analyzed in the context of the Academy of Kydonies and the impact of the Academy's mission and ideas over the rise and spread of Greek nationalism in Western Anatolia was discussed.

Keywords: Ayvalık, Academy of Kydonies, Academy of Ayvalık, Benjamin of Lesbos, Greek, Greek Enlightenment, Greek Revolt

EXTENDED ABSTRACT

In the new age, which is known as the Enlightenment since it means liberation from the darkness of the Middle Ages in Europe, the emergence of a mind, science and human-oriented system of thought affected many parts of the world, including the Ottoman Empire, a part of which was in Europe. It opened a way to a multidimensional transformation from economy to culture, from intellectual life to social structure in the Ottoman Empire. The community that was most affected by the Enlightenment movement was, in the first place, the Greek community within the multi-ethnic, multi-religious and multi-cultural boundaries of the Ottoman Empire. The reason for this was because the Greeks living under Ottoman rule were the first community who established commercial and cultural links with Europe. For this reason, they encountered the European Enlightenment earlier than the other Orthodox Balkan communities, and thus paved the way for the formation of a new cultural movement under the leadership of the Greeks especially in the Balkan territories and on the western shores of the Ottoman Empire.

This cultural movement is referred to as the Modern Greek Enlightenment (Νεοελληνικός Διαφωτισμός) in western literature. The Greek Enlightenment, which can be described as a part of the Age of Enlightenment and which, in consequence, had an impact on the whole of the Greek world, falls within a time period starting from the end of the 18th century to the beginning of the 19th century. In this period, with the influence of the French Revolution, Western mentality and secular knowledge began to spread over to the East by means of wealthy European-Greek merchants and intellectuals. The Greek intellectuals embarked on a cultural struggle by heading towards the field of education based on the necessity of transforming

society for 'better' conditions and for concepts such as freedom, liberalism and nationalism, in which they hoped to find a response in the Greek world. As a result, new Greek schools adopting a Western-style and offering higher education (not as high as that of the universities, but more like secondary/high schools) were established. In these new schools, established in the late 18th and early 19th centuries, an innovative educational approach was adopted instead of the traditionalist movement represented by the Patriarchate.

The new Greek schools, which were the reflection of the Greek Enlightenment to the Greek educational world, were of particular importance for the Greek national movement in terms of spreading Greek nationalism, the realization of national awakening among the Greek communities and instilling national consciousness in them. One of these innovative schools was established at the turn of the 19th century in Ayvalık which was a small town in the early 18th century, but which had seen significant development since the middle of the same century. The reason for this was that, during this period, Ayvalık had a status that could be regarded as semi-autonomous especially for Greeks, and this situation made the region a centre of attraction both commercially and culturally.

This Greek school of Ayvalık, which was called the Academy of Kydonies (Academy of Ayvalık), bearing traces of the Enlightenment, was among the leading institutions of Greek education. Although the Academy was like a secondary/high school, its qualified teachers and the quality of its courses made the school reach a level of higher education akin to that of a university. This was because the Greek community of the Ottoman Empire did not yet have a university at that time. The fact that foreign travellers also described the Academy as a college, shows that the school was really perceived as a 'college' in that period.

The Academy, whose main goal was to spread and improve education among Greeks, succeeded in making its mark on the whole Greek world in a very short time with the teaching methods it followed and with the courses it taught. The ideas which spread from the Academy through courses and other activities not only effected the educational movements of the period, but also led to the flourishing of nationalist ideology and the development of ethnic awareness among Greeks in Western Anatolia, especially in Ayvalık, and even in the whole Greek world. More importantly, the nationalist thought emanating from this school was one of the driving forces of the Greek rebellion - or the Greek independence movement. Despite its short life, the school, which pioneered the spread of Hellenism among Anatolian Greeks with its enlightenment and revolutionary ideas and activities, became one of the centers of Greek nationalism in Anatolia. Being the first practitioner of modern Hellenism in Anatolia in a cultural context, the school formed a basis for the national awakening of the Ottoman Greeks.

Furthermore, the nationalist ideas spread by the Academy were welcomed by the Ottoman administration because they caused the multiethnic structure of the empire to deteriorate, as it was the reaction of the Patriarchate which opposed the enlightenment movement with the thought that its central position would be weakened. Therefore, the school, which faced

reactions from the Patriarchate from time to time, also faced the interventions of the Ottoman administration. As a result, the outbreak of the Greek rebellion paved the way for the end of the school, which was the bearer of Greek nationalist ideology.

Although we do not claim to reveal everything about the Academy of Ayvalık, this study, by way of introduction, aims to fill a gap in the Turkish literature regarding the school which had an important role in the spread of Greek nationalist ideology among Anatolian Greeks.

1. Giriş

Batı uygarlığının Rönesans'tan Fransız Devrimi'ne kadar geçirdiği değişim ve dönüşümlerin merkezinde, akıl ve insan odaklı yeni bir anlayış ile yeni bir toplum inşa etme arzusu yatıyordu. Aydınlanmanın doruk noktası olan Fransız Devrimi, bu yeni toplum projesini düşünsel ve siyasal açıdan hayata geçirecek önerileri beraberinde tüm dünyaya sunarken, Avrupa'da kurulu düzeni sarsan ve ideolojileri yerinden oynatan yeni bir akım yarattı: Ulusçuluk. Fransız Devrimi'nin ardından yayılan bu akım, çoketnili imparatorlukları yerle bir edebilecek güce erişinceye kadar çeşitli coğrafyalarda, çeşitli fikirlerle ve unsurlarla beslendi, büyüdü, gelişti.

Osmanlı Devleti'nin klasik çağında, çoketnili, çokdilli ve çokkültürlü toplumsal yapının, temel birleştirici -aynı zamanda ayırıştırıcı- unsuru din iken, iç ve dış gelişmelerin etkisiyle 18. yüzyıldan itibaren etnik köken, dil, tarih, gelenekler gibi yeni kolektif aidiyet unsurları¹ ön plana çıkmaya başladı ve bu durum, toplumsal kurumlarda bir dönüşüme yol açtı. Dinsel temele dayanan toplumsal örgütlenme anlayışı,² Avrupa aydınlanmasının sunduğu seküler değerler sistemi içinde güç kaybederken, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar gibi Batı etkisine daha açık olan bölgelerinde, ticaretin gelişmesi ve sosyoekonomik yapının değişmesine de paralel olarak sosyal birtakım hareketlilikler ortaya çıktı. Osmanlı egemenliğindeki Balkan toplulukları içinde Yunanların³ Avrupa ile ticari ve kültürel bağlar kuran ilk topluluk olması,⁴ onların, diğer Ortodoks Balkan topluluklarına nispeten Avrupa aydınlanmasıyla daha erken dönemde tanışmalarına olanak sağladığı gibi, Balkan coğrafyasında Yunan öncülüğünde yeni bir kültürel formasyonun oluşumuna da zemin hazırladı. Daha açık bir ifadeyle Yunanların Avrupa'nın önemli merkezlerine ticaret amacıyla yerleşmiş olan tüccar kesimi ile Osmanlı üst düzey bürokrasisinde yer edinen Fener Rumlarının, 18. yüzyıldan itibaren ekonomik ve siyasal olarak güçlenmesinin⁵ yanı sıra, Avrupa'da aydınlanmayla doruğa ulaşan *filhelenist* akım,⁶ Yunan düşün dünyasında bir sıçrayışa yol açarak Batı literatüründe *Çağdaş Yunan*

1 Hobsbawm, etnik köken, dil vb. unsurları, kolektif aidiyetin göstergeleri olarak nitelendirmektedir. E. J. Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 4. B., 2010), 36.

2 Osmanlı Devleti'nde din temelli toplumsal örgütlenme modeli, kısaca millet sistemi olarak adlandırılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Kemal H. Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, çev. Dilek Özdemir (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006), 112-123, 276; İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. 4, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 996-1001; Cevdet Küçük, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, c. 4, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 208-216.

3 Bu çalışmada Yunan sözcüğü, Osmanlı sınırları içinde ve dışında yaşayan bütün Yunan kökenli toplulukları tanımlamak üzere kapsayıcı bir terim olarak kullanılmıştır. Rum sözcüğü ise genellikle Osmanlı sınırları içinde bulunan Yunan kökenlileri belirtmek için tercih edilmiştir. Ancak bazı durumlarda anlam bütünlüğünü koruyabilmek amacıyla her iki sözcüğün bir arada kullanılması uygun görülmüş, Helen sözcüğü ise Yunanların/ Rumların ulusal bilinç kazanma evresinde Antik Yunan kimliğiyle bütünlük sağlama çabalarını işaret etmek amacıyla kullanılmıştır.

4 Gregory Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, çev. Tuncay Birkan (İstanbul: Metis Yayınları, 1998), 45.

5 Nikos Svoronos, *Çağdaş Helen Tarihine Bakış*, çev. Panayot Abacı (İstanbul: Belge Yayınları, 1988), 27-29.

6 Avrupa aydınlanmacıları, Yunan ulusçuluğunun doğuşunda önemli bir yere sahiptir. Avrupa'da, Yunan uygarlığının Batı uygarlığının temeli olarak algılanması, aydınlanmacılar arasında bir Yunan hayranlığının gelişmesine ve yayılmasına neden olmuştur. Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik...*, 35. Avrupa aydınlanmacılarının, Yunan ulusçu hareketine ve Yunan isyanına etkileri için ayrıca bk. Esra Özşuer, "19. Yüzyıl Avrupa Romantiklerinin 1821 Mora İsyamı Üzerindeki Siyasi ve Kültürel Etkileri", *Türkiyat Mecmuası*, 26/2 (2016), 325-344.

Aydınlanması (Modern Greek Enlightenment/ Νεοελληνικός Διαφωτισμός)⁷ olarak bilinen bir süreci başlattı.

Kesin çizgilerle olmasa da araştırmacılar tarafından genellikle Osmanlı Devleti'nin Rusya'yla 1774 yılında imzaladığı Küçük Kaynarca Antlaşması ile 1821 Yunan İhtilali arasında kalan yaklaşık elli yıllık bir dönemi kapsadığı öne sürülen bu aydınlanma evresinde,⁸ Fransız Devrimi'nin de etkisiyle batılı düşünce tarzı ve seküler bilgi, Yunan ticaret burjuvazisi ve entelektüelleri tarafından Doğu'ya yayılmaya başladı. Yunan aydınları, özgürlük, liberalizm, ulusal benlik gibi kavramların Yunan dünyasında karşılık bulması ve daha iyi yaşam koşulları için toplumun dönüştürülmesi gerekliliğinden hareketle eğitim alanına yönelerek kültürel bir mücadeleye soyundular. Zira eğitim, toplumsal dönüşümün yegâne anahtarıydı. Okul kurma, kitap basma gibi kültürel ve eğitime dönük faaliyetler, Yunan aydınlanmasının bir parçası olarak gelişti.⁹ Fener Rumlarından seçilen voyvodaların idare ettiği Eflak ve Boğdan'da,¹⁰ Yunan aydınlanma evresinden çok daha önceki süreçte kurulan Bükreş ve Yaş Akademileri, bu dönemde Yunan kültür dünyasının en önemli merkezleri haline geldi.¹¹ Gerek Batı ve Orta Avrupa'da, gerekse Osmanlı hâkimiyeti altındaki bölgelerde Batılı tarzda ve yüksek eğitim veren yeni Yunan okulları kuruldu.¹²

18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında kurulan bu yeni okullarda, Kilise'nin temsil ettiği gelenekçi akım yerine, yenilikçi bir eğitim anlayışı egemen oldu.¹³ Zira önceleri Kilise ile seçkin Rumların (Fener aristokrasisinin) tekelinde sürdürülen kültürel ve eğitime dönük faaliyetler, aydınlanmacı Yunanlar aracılığıyla 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Kilise'nin

-
- 7 Kavramlaştırma için bk. Pashalis M. Kitromilidis, *Neoellinikos Diafotismos: Oi Politikes kai Koimonikes Idees* (Athina: Morfotiko İdrıyma Ethnikis Trapezis, 2009). Aynı eserin İngilizcesi için bk. Paschalis M. Kitromilides, *Enlightenment and Revolution: The Making of Modern Greece* (Harvard University Press, 2013). Ayrıca bk. K. Th. Dimaras, *Neoellinikos Diafotismos* (Athina: Ermis, 5. B., 1989); Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2. B., 1999), 43.
- 8 Dimaras, *Neoellinikos Diafotismos*, 1. Molly Greene, 17. yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönemi, Yunan aydınlanmasının erken evresi olarak değerlendirmektedir. Molly Greene, *Osmanlı Devleti ve Rumlar 1453-1768*, çev. Zeynep Rona (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2018), 218. Herkül Millas da Küçük Kaynarca Antlaşması ile Fransız Devrimi'nin, Yunan aydınlanma hareketini sistematik bir hale getiren iki tetikleyici olduğunu öne sürerek Yunan dünyasındaki entelektüel birikimin daha önceki süreçte oluşmaya başladığının altını çizmektedir. Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, 46.
- 9 Abdolonyme Ubicini, *Letters on Turkey: An Account of the Religious, Political, Social and Commercial Condition of the Ottoman Empire, Part II, The Raiiahs, including the Greeks, Armenians, Latins, Israelites* (London: 1856), 60-62; İbrahim Kelağa Ahmet, "Çağdaş Yunan Aydınlanma Hareketinin Coğrafyası, Ortaya Çıkış Süreci ve Eğitim Alanındaki Etkileri", *Batı Kültür ve Edebiyatlarında Aydınlanma*, yay. haz. Battal Arvası, Çağrı Eroğlu, Ebru Balamir, İlhan Karasubaşı (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014), 239.
- 10 Osmanlı Devleti'nin özerk eyaletlerinden olan ve Tuna Beylikleri olarak da adlandırılan Eflak-Boğdan Beyliklerine, 1711 yılından 1821 yılına kadar Fenerli Rumlar, voyvoda (idareci) olarak görevlendirilmiştir. Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar* (İstanbul: Küre Yayınları, 2006), 112-114; Kemal H. Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, çev. Recep Boztemur (İstanbul: Timaş Yayınları, 2. B., 2012), 89.
- 11 Kitromilidis, *Neoellinikos Diafotismos*, 219; Greene, *Osmanlı Devleti ve Rumlar*, 215, 235.
- 12 Söz konusu yeni okulların coğrafyası için bk. Kelağa Ahmet, "Çağdaş Yunan Aydınlanma Hareketi...", 246-248; Ubicini, *Letters on Turkey...*, 87-88.
- 13 19. yüzyıl başlarında, geleneksel eğitim veren Yunan okulları ile yenilikçi eğitimi savunan Yunan okullarının Güneydoğu Avrupa'daki dağılımını gösteren bir harita için bk. Kitromilidis, *Neoellinikos Diafotismos*, 80-81.

denetimi dışına çıkararak daha bilimsel bir yola sapmıştı.¹⁴ Yeni okullarda geleneksel anlayışın terk edilmesi, aynı zamanda Yunan aydınlanmacıları ile Kilise arasında başlayan bir nüfuz mücadelesini de gözler önüne sermekteydi. Nitekim bundan sonraki süreçte Yunan eğitimi, aydınlanmacılar ile Kilise'nin temsil ettiği tutucu güçlerin bir çatışma alanı haline gelecekti. Örneğin, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Ayvalık, İzmir, Sakız, İstanbul gibi merkezlerde kurulan yeni okullar, hem aydınlanmacı öğretmenleri hem de öğretim metotları dolayısıyla Yunan toplumundaki gelenekçi ve tutucu güçlerin hedefine oturacaktı.¹⁵

Yeni okulların büyük bir kısmı aslında ortaöğretim seviyesinde olmasına rağmen, hem öğretim süreleri hem de buralarda okutulan dersler bağlamında, çoğunlukla yüksekokul olarak değerlendirilmektedir. Zira söz konusu dönemde Yunan dünyasında üniversite gibi yüksek seviyede öğretim yapan bir eğitim kurumunun olmayışı,¹⁶ bu yeni tip okulların birer yüksekokul veya üniversite gibi algılanmalarına yol açmıştır. Bu nedenle bahsi geçen dönemde kurulan yüksek kademeli bu okullara, *akadimia*, *lykeion*, *mouseion*, *ellinomouseion*, *paidagogeion*, *frontistirion*, *gymnasion*, *sholeion*, ve *sholi* gibi¹⁷ akademi, lise, okul anlamlarına gelen çok çeşitli isimler verilmekle birlikte, hemen hepsi aynı seviyede ve aynı tarzda eğitim veren kurumlar olmuştur.¹⁸

Yunan aydınlanma hareketinin eğitim dünyasına yansımaları olan yeni Yunan okulları, taşıdıkları değerler bakımından Yunan ulusçuluğunun yayılması ve Yunan/Rum toplulukları arasında ulusal uyanışın gerçekleştirilmesi, onlara ulusal bilinç aşılması noktasında ayrı bir önem arz etmişlerdir. Söz konusu okullar arasında Ayvalık'ta kurulan akademi ve bu akademinin faaliyetleri, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Ayvalık Akademisi ile ilgili her şeyi ortaya koyma iddiasında olmamakla birlikte bu çalışma, Anadolu Rumları arasında Yunan ulusçu ideolojisinin yayılmasında önemli bir role sahip olduğu düşünülen okulla ilgili Türkçe literatürde var olan boşluğun doldurulması için bir giriş mahiyeti taşımaktadır.

2. Ayvalık Akademisi'nin Kuruluşu, Yapısı ve İşleyişi

18. yüzyılın başlarında küçük bir kasaba niteliğindeki, aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlı bir gelişim kaydeden Ayvalık, Batı Anadolu'da İzmir'den sonra Avrupa ticaretinin önemli uğrak noktalarından birini oluşturmaktaydı.¹⁹ Ticaret kanalıyla Batı etkisine açık

14 K. Th. Dimaras, *Ellinikos Romantismos* (Athina: Ermis, 2009), 4; Greene, *Osmanlı Devleti ve Rumlar*, 218; Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, 44-47.

15 Victor Roudometof, "From Rum Millet to Greek Nation: Enlightenment, Secularization and National Identity in Ottoman Balkan Society, 1453-1821", *Journal of Modern Greek Studies*, 16/1, (May 1998), 23.

16 Fener Rum Mekteb-i Kebiri (Patrikhane Akademisi), Bükreş ve Yaş Akademileri gibi bazı okullar, aslında üniversite düzeyinde olmamakla birlikte, bazı alanlarda yükseköğretim seviyesinde dersler vermiştir.

17 Tryfon E. Evangelidis, *İ Paideia epi Tourkokratias (Ellinika Sholeia apo tis Aloleos mehri Kapodistriou)*, Tomos Protos (Athina: A. P. Halkiopolou, 1936), lxxx.

18 Kelağa Ahmet, "Çağdaş Yunan Aydınlanma Hareketi...", 248.

19 Paschalis M. Kitromilides ve Alexis Alexandris, "Ethnic Survival, Nationalism and Forced Migration: The Historical Demography of the Greek Community of Asia Minor at the Close of the Ottoman Era", *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, Tomos Pemptos (Athina: 1984-1985), 13.

bulunmasının yanı sıra, bölgede neredeyse tamamen Rum yerleşimine izin veren bir statünün sağlanmış olması, Ayvalık'ı, Yunan dünyası için de önemli bir merkez haline getiriyordu.

Yunan tarih yazımı ile Yunan anlatısını referans alan birçok Batılı kaynak, Papaz İoannis Dimitrakellis Oikonomos'u, Ayvalık'ın kentleşme sürecindeki en önemli figür, hatta kentin kurucusu olarak kabul etmektedir.²⁰ Bu kaynakların çoğunda, Oikonomos'un, 1773 yılında Bab-ı Ali'den elde ettiği iddia edilen bir imtiyazla²¹ Ayvalık'taki Türk (Müslüman) nüfusunun bölge dışına çıkarıldığı ve bu süreçte Ege adaları ile Mora başta olmak üzere Osmanlı ülkesinin çeşitli bölgelerinden önemli sayıda Rum nüfusun buraya göç ederek kentin bir Rum yerleşimine dönüştüğü aktarılmaktadır.²² 1774 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın yarattığı elverişli ortam sayesinde ise bir liman kenti olan Ayvalık'ta Rumlar, Batı ile ticari ilişkiler geliştirerek ekonomik ve toplumsal bir refaha ulaşmışlardır.²³ Gerçi 1821'deki Yunan isyanının ardından Ayvalık'ın bu ayrıcalıklı statüsü bozulmuş ve Rumlar kenti terk etmişse de, 19. yüzyıla ait nüfus istatistikleri, kentin, ilerleyen süreçte değişen konjonktürün etkisiyle yeniden Rum göçü aldığını ve yine neredeyse tamamen bir Rum yerleşimine dönüştüğünü göstermektedir.²⁴ Neticede Ayvalık'ın, Rumlar temelinde bu ayrıcalıklı statüsünün, Oikonomos tarafından mı sağlandığı, yoksa Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Ortodokslara sunduğu güvence sonucunda mı ortaya çıktığı tartışmalı olsa da,²⁵ kentin, söz konusu dönemde bir Rum yerleşimi görüntüsü çizdiği ve Papaz Oikonomos isminin de Ayvalık'tan ayrı anılmadığı, konuyla ilgili Türk ve Yunan araştırmalarında benzeren noktalar olarak göze çarpmaktadır.

-
- 20 Georgios Sakkaris, *İstoria ton Kydonion* (Athina: Syllogos pros Diadosin Ofelimon Vivlion, 1920 - Anatyposi 2005), 17, 28-29; İoannis N. Karamplias, *İstoria ton Kydonion* (Athina: Typografeion Ger. S. Hristou & Yios, 1949), 80; İoannis İ. Kalfoglou, *Zincidere Karyesinde Bulunan Ioannis Prodromos Monastırı yahud Moni Flavianon* (İstanbul: Aleksandros Nomismatidis Matbaası, 1898), 98-99; Tryfon E. Evangelidis, *İ Paidieia epi Tourkokrattias (Ellinika Sholeia apo tis Aloseos mehri Kapodistriou)*, Tomos Defteros (Athina: A. P. Halkiopolou, 1936), 256; Ubcini, *Letters on Turkey*, 80-81.
- 21 Söz konusu imtiyazın elde edilme süreciyle ilgili Yunan kaynaklarında çelişkili ifadeler yer almakla birlikte, süreç ve imtiyazın içeriğine dair detaylı bilgi için bk. Karamplias, *İstoria ton Kydonion*, 80-86; Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 18-21. Ayvalık doğumlu Yunan yazar İlias Venezis de, Ayvalık'ı anlattığı Eolya Toprağı adlı romanında Oikonomos'u ve imtiyaz edinme sürecini masallaştırarak aktarmıştır. İlias Venezis, *Eolya Toprağı*, çev. Burcu Yamansavaşçılar (İstanbul: Belge Yayınları, 2013), 279-282. Zeki Arıkan, bu dönemde Ayvalık'a tanınmış bir imtiyazın olmadığını, bölge nüfusunun büyük kısmının, çok önceden beri gayrimüslimlerden oluştuğunu öne sürmektedir. Zeki Arıkan, "1821 Ayvalık İsyanı", *Belleten*, LII/203 (Ankara: TTK, Ağustos 1988), 583-585.
- 22 Sia Anagnostopoulou, *Mikra Asia, 19os Aionas-1919 Oi Ellinorthodokses Koinotites: Apo to Millet ton Romion sto Elliniko Ethnos* (Athina: Pedio, 2013), 218; Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, çev. Kadri Mustafa Orağlı (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007), 141-142; Karamplias, *İstoria ton Kydonion*, 86.
- 23 Bayram Bayraktar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1998), 6; Ubcini, *Letters on Turkey...*, 81.
- 24 19. yüzyılda Ayvalık nüfusuna dair bk. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, çev. Bahar Tırnacı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2. B., 2010), 280-281.
- 25 Bayram Bayraktar, Ayvalık'ın ayrıcalıklı statüsünün Papaz Oikonomos'tan değil, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bayraktar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi*, 10-11.

1773 yılından itibaren kocabaşı olarak Ayvalık'ın idaresini üstlenen²⁶ Papaz Oikonomos, bölge halkının refahını sağlamak için yürüttüğü çeşitli faaliyetler arasında kültürel gelişime ayrı bir önem verdi. Oikonomos'un çabalarıyla 1780 yılında inşa edilen *Panagia ton Orfanon Kilisesi*,²⁷ bu bağlamda dikkate değerdir. Zira yalnızca bir ibadethane olarak değil, bir nevi külliye niteliğinde halkın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde tasarlanarak yerleşkesine bir hastane ve bir de okul inşa edilmişti. Aslında Osmanlı toplumsal yaşamında, ibadethane bünyesinde eğitim, sık rastlanan bir durumdu. Nasıl ki Müslümanlarda her caminin yanında cemaate ait bir okul bulunuyorsa, Ortodoks cemaatin de bağlı bulunduğu kilisenin yanında mutlaka bir okul inşa ediliyor ya da kilisenin bir odası eğitim-öğretim işlerine tahsis ediliyordu.²⁸ Dolayısıyla *Panagia ton Orfanon Kilisesi* bünyesinde kurulan Rum okulu da halkın eğitim ihtiyacını karşılayan bir kurumdu.

Öte yandan söz konusu okulun asıl önemi, Ayvalık Rumlarının kültürel gelişimi açısından bir çıkış noktası olmasından kaynaklanmaktadır. Aslında ilköğretim düzeyinde olmakla birlikte *Panagia ton Orfanon Okulu*,²⁹ hem Ayvalık'ın ileri gelenleri hem de dönemin Efes Metropolitisi Samuil tarafından desteklendi; Urlalı Evgenios, Sömbeki (Symi) Adası'ndan Vissarion ve Mudanyalı Theodosios gibi Rum eğitim dünyasından nitelikli ve tecrübeli öğretmenleri ve zengin kütüphanesiyle diğer Rum okullarına nispeten daha kaliteli bir eğitim anlayışına sahip oldu.³⁰ Bu yüzden okul, yalnızca Ayvalık Rumlarını değil, civar adalardan, Yunan anakarasından ve hatta başka ülkelerden de öğrenci çekmeyi başardı. Büyükçe bir okul olarak inşa edilmesi, öğretmenlerine ve Ayvalık dışından gelen öğrencilerine yurt olanağı da sunmasını sağladı.³¹

Ancak okulun eğitim-öğretim kapasitesi, bir süre sonra, öğrencilerin daha yüksek hedeflere ulaşması noktasında yetersiz kalacaktı. Aslında Oikonomos, yüksek dereceli bir okul projesinin ilk adımını *Panagia ton Orfanon Okulu*'nu kurarak atmıştı. Nitekim alt dereceli olan söz konusu okulun öncelikle kurulması gerekiyordu ki buradan mezun olanlar, daha yüksek dereceli okulun çekirdek kadrosunu oluşturabilinlerdi. Bu nedenle *Panagia ton Orfanon Okulu*, esasında, 1803 yılında açılacak olan *Ayvalık Akademisi*'nin temelini teşkil ediyordu.³² Gerçekten de isimlerini bu Akademi'yle Yunan eğitim-kültür tarihine kazıyan Grigorios Sarafis, Lesvoslu

26 Bir piskoposluk bölgesinde yaşayan her bir Rum cemaatinin başında, piskoposluk üyeleri tarafından seçilen bir idareci (kocabaşı) ve bir de bölgenin ileri gelenlerinin oluşturduğu ihtiyar heyeti (dimogerontia) bulunmaktaydı. Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları*, çev. Devrim Evcı (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997), 60.

27 Meryemana Yetimler Kilisesi olarak Türkçeye çevirebileceğimiz Panagia ton Orfanon Kilisesi, 1821'de Yunan ihtilali sırasında yıkıma uğrayınca, yerine 1850'lerde Kato Panagia Kilisesi inşa edilmiştir. Günümüzde Hayrettin Paşa Cami'dir. Dimitrios Psarros, "İ Oikistikı İstoria ton Kydonion", *Praktika Iou Symposiou: O Ellinismos tis Mikras Asias apo tin Arhaiotita mehri ti Megali Eksodo* (Nea İonia: Ekdoti KE.MI.PO, 2005), 263; Ahmet Yorulmaz, *Ayvalık'ı Gezerken* (Geylan Kitabevi, 4. B., 1994), 114.

28 Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, II. Cilt, II. Kısım (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 725.

29 Günümüzde Hayrettin Paşa Cami'nin yanında yer alan Gazi Ortaokulu'dur.

30 Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 25.

31 Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 25; Arhontia Papadopoulou, "İ Ekpaideftiki Poreia ston Evrytero Mikrasiatiko Horo", *Praktika Iou Symposiou: O Ellinismos tis Mikras Asias apo tin Arhaiotita mehri ti Megali Eksodo* (Nea İonia: Ekdoti KE.MI.PO, 2005), 170.

32 Karamplias, *İstoria ton Kydonion*, 127.

Veniamin (Benjamin Lesbios) ve Theofilos Kairis, *Panagia ton Orfanon*'da eğitim görecekti.

Oikonomos, yüksek dereceli okul kurma amacına ulaşmadan 1791 yılında hayatını kaybettiğinde, eğitim konusunda onun attığı temeli sağlamlaştırma işini Grigorios Sarafis üstlendi. Asıl adı Georgios olan Sarafis, din eğitimi alıp rahip olduktan sonra Grigorios adını almıştı. Ayvalıklı bir aileden gelen Sarafis, önce *Panagia ton Orfanon Okulu*'nda, ardından Patmos ve Sakız Adası'nda eğitim gördükten sonra, 1800 yılında Ayvalık'a geri dönerek yine aynı okulda öğretmenlik yapmaya başladı.³³ İlköğrenimini bu okulda tamamlayan bir diğer isim, Lesvoslu Veniamin'in de o sırada burada öğretmen olması,³⁴ Sarafis'i harekete geçirdi. Aydınlanmacı fikirlere sahip olan iki genç meslektaş, söz konusu okulun gün geçtikçe artan öğrenci sayısı, öğrencilerin ihtiyacını karşılayacak yeterli donanıma ve ölçütlere sahip olmaması ve kentin, gelişime açık daha yüksek kademeli bir okula ihtiyaç duyması karşısında kolları sıvadılar.³⁵ Zira Yunan aydınlanma hareketinin en önemli çıkış noktalarından biri eğitimsiz toplumu dönüştürme işi olduğu için, bunun tek yolunun eğitimden geçtiğine inanmışlardı.³⁶

Oikonomos'un, Ayvalık Rumlarını, hatta bütün Yunan dünyasını daha ileri bir seviyeye taşıyacak olan yüksekokul tasavvuru böylece canlanıyordu. Akademi adı altında, yeni ve daha yüksek seviyede eğitim verecek olan bu okul, kentin kuzey sahilinde kurulacaktı. Ayvalık'ın ileri gelenlerinden Hatzi Athanasios Hatzi Georgiou ve Hatzi Athanasios Hatzi Kampouris'in bu okulun kurulması için bağışladığı arazinin yanı sıra; inşaat masrafları, liman vergileri yoluyla elde edilen gelirlerle birlikte, Rum halkından toplanan vergiler ve varlıklı ailelerin bağışlarıyla karşılanacaktı. Böylece toplanan para miktarı 107 bin kuruşu bulurken, 1800 yılı itibariyle dönemin Efes Metropoliti Samuil ile Osmanlı bürokrasisinde saygın bir konumda olan Fener Rumlarından Panagiotis Mourouzis'in girişimleri neticesinde, okulun inşası için gereken resmi izin de alınarak inşa çalışmalarına başlandı.³⁷

Okulun inşa planını Lesvoslu bir Rum mimar hazırlarken, inşaatın gözetimini, okul arazisini bağışlayarak bu işe başından beri destek veren Hatzi Athanasios Hatzi Georgiou ile yine Ayvalık'ın ileri gelenlerinden biri olan Hatzi Paraskevas Saltellis üstlendi.³⁸ Ancak henüz inşa çalışmaları devam ederken, 1803 yılında, *Panagia ton Orfanon Okulu*'nda öğretmen olarak görev yapan Lesvoslu Veniamin'in, dini dogmaların dışında bir öğretim metodu uyguladığı gerekçesiyle ateistlikle suçlanarak Patrikhane'ye şikâyet edilmesi,³⁹ tüm dikkatleri Ayvalık'a ve henüz binası tamamlanmamış olan Akademi'ye çevirdi. Lesvoslu Veniamin'in Grigorios Sarafis ile birlikte giriştiği yüksek dereceli okul kurma işi, böylece, daha ilk andan bir krizle karşı karşıya kalırken,

33 Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 35-36.

34 Roksani D. Argyropoulou, *O Veniamin Lesbios kai i Evropaike Skepsi tou Dekatou Ogdoou Aiona* (Athina: Kentro Neoellinikon Erevnon Ethnikou İdrymatos Erevnon, 2003), 59, 65.

35 Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 36.

36 Dimaras, *Neoellinikos Diafotismos*, 61.

37 Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 37; Karamplias, *İstoria ton Kydonion*, 114.

38 Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 37-38.

39 Roksani D. Argyropoulou, *O Veniamin Lesbios: Oramatistis kai Themeliotis tis Eleftherias ton Ellinon* (Athina: Mikri Vivliothiki Didaskalon tou Genous, 2019), 51; Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 38; Karamplias, *İstoria ton Kydonion*, 140.

mevcut durumu yerinde gözlemlemesi için Patrikhane'den bir görevli Ayvalık'a gönderildi ve daha sonra Veniamin, savunma vermesi için İstanbul'a, Patrikhane'ye çağrıldı.⁴⁰

Fizik ve doğa bilimleri⁴¹ alanında öğretmenlik yapan Veniamin, aynı zamanda bir keşişti. Aynoroz'da aldığı dini eğitimin ardından, Batı Avrupa'da Ayvalıklı ileri gelenlerin burslarıyla matematik, fizik ve astronomi öğrenimi görmüş, bu sırada Avrupa Aydınlanmasını da yakından izleme fırsatı elde etmişti. 1798'de Ayvalık'a dönerek Oikonomos'un okulunda (*Panagia ton Orfanon*) öğretmenlik yapmaya başlayan Veniamin'in,⁴² aydınlanmacı fikirleri içinde barındıran öğretisi, en basit tabiriyle Kilise'nin fizik kurallarına aykırı bulunduğu için dinden sapma olarak algılanmış ve soruşturma geçirmesine yol açmıştı.⁴³ İşte bu durum, aslında en başından itibaren gelenekçiler (tutucular) ile aydınlanmacılar arasındaki çatışmanın bir yansımasıydı. Zira Ayvalık'taki eğitim 19. yüzyılın başlarına kadar gelenekçilerin elindeydi,⁴⁴ ancak birçok Avrupa'da eğitim görmüş aydınlanmacı öğretmenlerin etkisiyle bu görüntü artık değişmeye başlıyordu. Neticede Veniamin, İstanbul'daki soruşturmadan aklanarak öğretmenlik görevine iade edilip Ayvalık'a geri dönse de bu çatışma ilerleyen süreçte daha çetin bir hal alacaktı.

Söz konusu aksaklığa rağmen yeni okulun inşaatı aynı yıl (1803) tamamlandı. Kale gibi tasvir edilen⁴⁵ görkemli binasıyla Ayvalık Akademisi'nin girişi güneye bakıyordu, güzel bir bahçesi ve büyük bir içme suyu sarnıcı vardı.⁴⁶ 1818 yılında Ayvalık'ı ziyaret eden İngiliz Protestan misyonerlerinden William Jowett'in⁴⁷ gezi notlarında, okul binasının tasvirine dair ayrıntılar mevcuttur. Jowett'in tasvirine göre denize sıfır olarak konumlanmış olan okul,

40 Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 38.

41 Lesvoslu Veniamin'in Ayvalık Akademisi'nde verdiği dersler arasında Matematik, Aritmetik, Geometri, Cebir, Deneysel Fizik, Ahlak Metafiziği bulunuyordu. G. A. Aristeidis, *Veniamin o Lesvios, İtoi Vios Aftou* (Athina: Typois Proodou, 1880), 26.

42 Bazı kaynaklarda Lesvoslu Veniamin'in 1798 yılından itibaren Ayvalık Akademisi'nde öğretmenlik yaptığından bahsedilmektedir. Bk. Hristos Sokratis Solomonidis, *İ Paideia sti Smyrni* (Athina: 1962), 40. Ancak Ayvalık Akademisi'nin temelleri hemen hemen o yıllarda atılmakla birlikte, kurulmasına dair izin 1800 yılında alınmış ve okul, inşaatının tamamlandığı 1803 yılından itibaren eğitim – öğretime başlamıştır. Konuya dair yeterli doküman bulunmaması tespit yapmayı güçleştirmekle birlikte, eldeki bütün veriler incelendiğinde, Veniamin'in önce Panagia ton Orfanon Okulu'nda, ardından Ayvalık Akademisi'nde öğretmenlik görevinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durum aslında Akademi'nin, Panagia ton Orfanon Okulu ile organik bir bağa sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Panagia ton Orfanon Okulu, bazı kaynaklarda Ayvalık Akademisi'nin bir parçası, hatta ilk dönemi olarak ele alınmıştır. Zaten Ayvalık Akademisi faaliyete girdiğinde, Panagia ton Orfanon Okulu da eğitim hayatını sonlandırmıştır. Bk. Konstantinos Hatzopoulos, *Ellinika Sholeia stin Periodo tis Othomanikis Kyriarhias (1453-1821)* (Thessaloniki: Vaniias, 1991), 306. Dolayısıyla Panagia ton Orfanon'un 1800-1803 yıllarında Akademi'ye dönüştürüldüğünü, başka bir ifadeyle Akademi'nin, Panagia ton Orfanon Okulu'nun üst seviyede bir ardılı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

43 Lesvoslu Veniamin'in eğitim hayatı, teorisi ve Kilise tarafından geçirdiği soruşturma için bk. Argyropoulou, *O Veniamin Lesvios: Oramatistis kai Themeliotis...*, 33-53; Argyropoulou, *O Veniamin Lesvios kai i Evropaiki Skepsi...*, 59-79; Aristeidis, *Veniamin o Lesvios, İtoi Vios Aftou*, 22-28; Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 38, 41-43; Dimaras, *Neoellinikos Diafotismos*, 65, 98.

44 Kitromilidis, *Neoellinikos Diafotismos*, 77.

45 Karamplias, *İstoria ton Kydonion*, 114.

46 Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 39.

47 William Jowett ve misyonu ile ilgili olarak bk. *The History of the Church Missionary Society, Its Environment, Its Men and Its Work*, vol. I, ed. Eugene Stock (London: Church Missionary Society, 1899), 224-229.

dörtgen biçiminde ve iki katlı olarak inşa edilmişti. 140 ft (42.6 m) uzunluğa ve 90 ft (27.4 m) genişliğe sahip olan okulun⁴⁸ üst katında yer alan daire şeklinde büyük bir sınıf⁴⁹ ve asistanların odası dâhil olmak üzere toplam 72 odası -ki bunların bazıları sınıf, bazıları öğretmen ve çalışma odaları olarak kullanılmıştır- bulunmaktaydı. Bu dörtgen yapının tam ortasında ise birkaç badem ağacıyla süslenmiş bir botanik bahçesi yer alıyordu.⁵⁰ 1821 yılında faaliyetini sonlandıran Akademi'nin devamı niteliğindeki *Ayvalık Gymnasionu*'nda (Ayvalık Rum Lisesi) 1905-1908 yılları arasında müdürlük görevinde bulunan Georgios Sakkaris,⁵¹ Ayvalık tarihini anlattığı kitabında, Akademi binasında ayrıca bir kütüphane, doğa bilimleri için bir laboratuvar ve bir de ibadethanenin yer aldığını ifade etmektedir.⁵²

1803 yılında eğitim-öğretim hayatına başlayan Ayvalık Akademisi, Osmanlı egemenliği altındaki diğer Rum okulları gibi, Patrikhane'nin denetimindeydi. Başka bir deyişle Patrikhane, Rum milletinin idaresinden sorumlu en üst makam olarak eğitim işlerini de organize ediyordu. Okulların kurulmasından işleyişine, idare heyetlerinin (*eforia/epitropi*) oluşturulmasından öğretmenlerin seçimine ve hatta ders içeriklerinin hazırlanmasına kadar eğitimle ilgili her konu Patrikhane'nin yetki alanına giriyordu. Ancak okulların işleyişine dair bir mevzuatın bulunmaması ve ticaretle gelişen Rum burjuvazisinin 18. yüzyıl sonlarından itibaren eğitim alanında söz sahibi olmaya başlamasıyla okullar üzerindeki ruhban etkisi kırılırken, eğitim sisteminde de çok çeşitli uygulamalar ortaya çıktı.⁵³ Daha açık bir ifadeyle Patrikhane yine bir üst denetim mekanizmasıydı, ancak cemaat ileri gelenleri, tüccarlar, lonca üyeleri gibi kesimlerin girişimleriyle kurulan okullarda, okul idare heyetleri, öğretmenler, mali kaynaklar, çoğunlukla yine bu kesimler tarafından belirlenmeye başlamıştı. Ayvalık Akademisi de, Ayvalık Rum cemaati ileri gelenlerinin (*dimogerontia*) girişimleriyle kurulmuş, öğretmenleri de onlar tarafından seçilmişti. Ayrıca Akademi, okutulan dersler ve ders içerikleri bağlamında Patrikhane'nin temsil ettiği geleneksel eğitimin dışına çıkarak aydınlanma felsefesinin etkisi altında daha çağdaş, daha bilimsel, daha ilerlemeci bir anlayış benimsemişti. Bu bağlamda Akademi, cemaat destekli ve büyük oranda laik eğitimin örneklerinden birini oluşturmaktaydı.

Ancak bununla birlikte, paradoksal bir biçimde, Akademi'deki öğretmenlerin her biri aynı zamanda din adamıydı. Bu dönemde Rum okullarındaki öğretmenlerin, çok az istisna dışında hepsi, eğitim hayatlarının bir döneminde mutlaka din eğitimi alarak din adamı oluyordu. Zira bu sayede hem Kilise'nin himayesini elde ediyorlar hem de halk tarafından saygı görüyorlardı.⁵⁴

48 Okulun boyutlarına dair aynı ölçüleri Sakkaris de vermiştir. Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 39.

49 Amfitiyatro olarak da adlandırılmaktadır.

50 William Jowett, *Christian Researches in the Mediterranean*, Third Edition (London: Church Missionary Society, 1824), 60-61.

51 Eleftheria Zei ve Vaso Spyropoulou, "Sakkaris Georgios", *Engyklopaideia Meizonos Ellinismou, M. Asia*, 2002, <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=6030>, Erişim Tarihi: 03.02.2020.

52 Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 39.

53 Hatzopoulos, *Ellinika Sholeia stin Periodo tis Othomanikis Kyriarhias*, 308-310; Kelağa Ahmet, "Çağdaş Yunan Aydınlanma Hareketi...", 248-249; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü* (Ankara: TTK, 2. B., 1999), 32.

54 Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 41.

18. yüzyılda bu din adamları içinden Avrupa’da eğitim görmüş ve aydınlanma felsefesinden etkilenmiş bir kuşak doğdu. Sarafis, Veniamin ve Kairis gibi Akademi’nin gözde öğretmenlerinin her biri, din adamı olduğu kadar aydınlanmacıydı.

Grigorios Sarafis, Akademi’nin kuruluşundan, faaliyetini sona erdirdiği 1821 yılına kadar müdürlük (*sholarhis*) görevini üstlendi. Ancak okul müdürünün görevi, aynı anda hem idari işler hem de eğitim işleri olabildiği gibi, bazen de okul idaresi için bir müdür (genellikle *diefthintis*), eğitim işleri için başka bir müdür (genellikle *sholarhis*) atanması söz konusu olabiliyordu.⁵⁵ Nitekim Akademi’de her iki durum da geçerliydi. Sarafis baş yönetici (*sholarhis*) konumundaydı, bu pozisyonda eğitim direktörlüğü görevini tamamen kendisi üstlenmişti, ancak bununla birlikte idari konularda da asıl sorumluluğun yine Sarafis’in üzerinde olduğu söylenebilir. Öte yandan, Sarafis ile birlikte Akademi’de öğretmenlik yapan Lesvoslu Veniamin, 1812 yılına kadar Sarafis’e yardımcı pozisyonda, -ikinci- müdür (*diefthintis*) pozisyonunda görev yapmıştı. Veniamin’dan sonra ise bu göreve, yine Ayvalık cemaatinin destekleriyle Batı Avrupa’da eğitim görmüş olan Theofilos Kairis⁵⁶ atanmıştı. Aslında bu pozisyonları tanımlamak için Yunancada kullanılan her iki sözcük de (*sholarhis/diefthintis*) müdür/yönetici anlamına gelmekle birlikte, Akademi’deki bu pozisyonlar, büyük olasılıkla günümüzdeki müdür ve müdür yardımcılığına eş değerdir. Benzer bir tanımlamayı kullanan İngiliz misyoner Jowett de, 1818 yılındaki Akademi ziyaretini notlarında aktarırken, Grigorios Sarafis’ten *principal master*, Theofilos Kairis’ten ise *second master* olarak söz etmiştir.⁵⁷

Diğer yandan, Ayvalık Rum cemaatinin desteğiyle kurulan Ayvalık Akademisi’nde bir idare heyeti (*eforia*) bulunup bulunmadığı, varsa bile bu heyetin kimlerden oluştuğu ise tartışmalıdır. Ancak Ayvalık ihtiyar heyetinin (*dimogerontia/ileri gelenler*), kuruluş sürecinden itibaren okul işleriyle yakından alakadar olması, okul idare heyetinin yine bu kişilerden oluştuğu varsayımını güçlendirmektedir. Aralarında Hatzi Athanasios Hatzi Georgiou ile Hatzi Paraskevas Saltellis’in yer aldığı ihtiyar heyeti, okulun inşası, öğretmen ihtiyacının giderilmesi, öğretmen maaşlarının karşılanması, öğrencilere burs sağlanması gibi faaliyetlerde bulunurken, aynı zamanda kriz dönemlerinde resmi makamlarla yazışmalar yapmış ve zaman zaman okulun işleyişine dair birtakım kararlar almıştır.⁵⁸

Okulun mali kaynakları arasında ise Ayvalık Limanı’nın inşasından artakalan bütçenin buraya aktarılmasıyla elde edilen gelirin yanı sıra, bonolar aracılığıyla yapılan gönüllü ödemeler, varlıklı öğrencilerden alınan öğrenim, yemek ve yurt ücretleri ile varlıklı Rumların bağışları bulunuyordu.⁵⁹

55 Hatzopoulos, *Ellinika Sholeia stin Periodo tis Othomanikis Kyriarhias*, 311-312.

56 Theofilos Kairis ile ilgili detaylı bilgi için bk. Kostas P. Mandilas, *O Theofilos Kairis kai o Neoellinikos Diafotismos* (Athina: Ekdoseis Anoihti Poli, 2002).

57 Jowett, *Christian Researches in the Mediterranean*, 60.

58 Karamplias, *Istoria ton Kydonion*, 147-149.

59 Karamplias, *Istoria ton Kydonion*, 135-136; Sakkaris, *Istoria ton Kydonion*, 40. Argyropoulou ile Kitromilidis’e göre Akademi’nin idare heyetinde (*eforia*), Dimitrios Hatzi Paraskevas Saltellis, Georgakis Oikonomelis, Efstratios Gonatelis yer almaktaydı. Roksani D. Argyropoulou ve Pashalis M. Kitromilidis, “O Diafotismos ston Horo tis Aiolidas”, *Mytilini kai Aivali (Kydonies)*, *Mia Amfidromi Shesi sto Voreioanatoliko Aigaio* (Athina: Institutou Neoellinikon Erevnon Ethnikou Idrymatos Erevnon, 2007), 62.

Ayvalık Akademisi, ortaöğretim seviyesinde bir okul olmasına rağmen, bazı derslerinin niteliği yükseköğretim seviyesine ulaşıyordu. Yabancı gezginlerin de Akademi'yi *college* olarak nitelendirmesi,⁶⁰ okulun, dönemine göre gerçekten bir yüksekokul gibi algılandığını göstermektedir. Temel hedefi Rumlar arasında eğitimi yaygınlaştırmak olan Akademi, izlediği öğretim metotları ve okuttuğu derslerle çok kısa bir süre içinde bütün Yunan dünyasında adını duyurmayı başardı. Okulun öğretim programında teoloji, Yunan filolojisi, retorik, tarih, felsefe, ahlak metafiziği, matematik, aritmetik, geometri, cebir, deneysel fizik, kimya gibi sosyal ve fen bilimleri alanındaki derslerin yanı sıra, beden eğitimi, resim, müzik ve tiyatro gibi sanat ve spor dersleri de yer alıyordu. Hatta müzik derslerinde, genel olarak bütün Rum okullarında verilen kilise müziği eğitiminin yanında, Batı müziği de öğretiliyordu. Ayrıca yabancı dil olarak Fransızca ve Türkçe⁶¹ dersleri de okulun ders programında yer almaktaydı.⁶²

Akademi'deki öğrenim süresi, başlangıçta 4, daha sonra 5 yıl olacak şekilde sistematize edilmişti.⁶³ Her yıl 15 yoksul öğrenci, *allilodidaktiki* (karşılıklı öğretim) yöntemiyle, daha açık bir ifadeyle, üst sınıflardaki öğrencilerin daha küçük öğrencilere ders vermesi yöntemiyle bir nevi burslu olarak eğitim görüyor ve aynı zamanda para kazanabiliyordu.⁶⁴ Bu eğitim metodu aslında Avrupa'da *Lancaster* sistemi olarak bilinen ve 19. yüzyılın hemen başlarında İngiltere'de geliştirilen bir metottu.⁶⁵ Ayvalık Akademisi ise bu yöntemi Rum okulları arasında ilk uygulayan okullardan biriydi. Okulun faaliyetlerinden oldukça etkilenen Jowett de notlarında, burada izlenen temel öğretim yönteminin *British system* olduğundan bahsederek *Lancaster* metoduna gönderme yapmıştır.⁶⁶ Söz konusu yöntem, ekonomik olduğu kadar, zamandan da tasarruf edilmesini sağlayan bir yöntem olması dolayısıyla öğretmen eksikliğinin yaşandığı bir dönemde, eğitimde oldukça verim alınmasını sağlamıştır.⁶⁷

Akademi, öğrenci profili açısından da oldukça renkli bir görüntü çizmiştir. Osmanlı

60 Jowett, *Christian Researches in the Mediterranean*, 60-61; Ubcini, *Letters on Turkey...*, 82.

61 Bu dönemde yalnızca Ayvalık Akademisi'nde değil, Rum okullarının genelinde eğitim dili Yunancadır. Türkçe, çoğunlukla ikinci dil veya yabancı dil olarak ders programlarında yer almıştır. Bu durum, millet sistemiyle gayrimüslim cemaatlere tanınan kısmi özerkliğin ve görece özgürlüğün bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Zira millet sisteminin yapısı gereği devlet, gayrimüslimlerin din ve eğitim gibi alanlardaki faaliyetlerine karışmamış veya kayıtsız kalmıştır. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Pegem A Yayıncılık, 11. B., 2007), 104.

62 Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 43, 64, 76-80; Karamplias, *İstoria ton Kydonion*, 195-196; Aristeidis, *Veniamin o Lesvios, İtoi Vios Aftou*, 26.

63 Papadopoulou, "İ Ekpaideftiki Poreia ston Evrytero Mikrasiatiko Horo", 170.

64 Papadopoulou, "İ Ekpaideftiki Poreia ston Evrytero Mikrasiatiko Horo", 170. Amerikalı iki misyonerin (Pliny Fisk ve Levi Parsons) 1820 yılında Ayvalık Akademisi'ni ziyareti sırasında tuttıkları raporda, üst sınıflarda okuyan 20 öğrencinin daha alt sınıflardaki öğrencilere eğitim verdiği aktarılmıştır. Richard Clogg, "Two Accounts of the Academy of Ayvalık (Kydonies) in 1818-1819", *İ Kath'imas Anatoli: Studies in Ottoman Greek History* (İstanbul: The Isis Press, 2004), 168.

65 Ayşe Aksu, "İngiltere-Amerika-Osmanlı Hattında Lancaster Öğretim Sistemi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6/16 (Aralık 2008), 33-34, 37-38.

66 Jowett, *Christian Researches in the Mediterranean*, 63.

67 Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Aksu, "İngiltere-Amerika-Osmanlı Hattında Lancaster Öğretim Sistemi", 29-67. Yunan devleti kurulduktan sonra, yeni devlet sınırları içinde henüz yeterli sayıda öğretmen bulunmadığı için okullarda izlenen yöntemlerden biri Lancaster metodu (allilodidaktiki) olacaktı ve bu yöntem 1842 yılında yasallaşarak uzunca bir süre Yunan eğitim sisteminde kullanılacaktı. Augustinos, *Küçük Asya Rumlari*, 245.

egemenliğinde Rumların yaşadığı birçok farklı bölgeden öğrenci kabul eden okul, etnik olarak Yunan olmayan yabancı öğrencilere de kapılarını açmıştı. Yenilikçi ve aydınlanmacı eğitim anlayışıyla özellikle Balkan toplulukları arasında prestijli bir okul olarak görülen Akademi'ye, Rumlar ve Bulgarların yoğun ilgisi oldu. Hatta okul, yalnızca Yunanların değil, bu iki Balkan topluluğunun da fikrîsel uyanışında rol oynadı.⁶⁸

1811 yılında Ayvalık Akademisi'ni ziyaret eden din adamı Paisios [Kayseri Metropoliti (1832-1871)], o dönemde okulda 600'ü aşkın öğrenci olduğunu aktarmıştır.⁶⁹ Bunlar arasında Kayseri'nin İncesu ve Germir beldelerinden bizzat Paisios'un eğitim için Akademi'ye gönderdiği üç öğrenci de bulunmaktaydı.⁷⁰ Her ne kadar okuldaki öğrenci sayısı konusunda çeşitli kaynaklarda birbirinden farklı rakamlar mevcutsa da, Orta Anadolu'dan Ayvalık'a öğrenci gönderilmiş olması, okulun sahip olduğu prestiji gösterdiği gibi, Anadolu içlerinde Rum eğitimi için bu seviyede bir okul bulunmadığını da kanıtlar niteliktedir. Akademi'den mezun olan bu öğrencilerin, çoğunlukla kendi memleketlerine geri dönüp oralarındaki okullarda öğretmenlik yaptıklarını göz önünde bulundurduğumuzda, Akademi'nin öğretilerinin ne kadar geniş bir alana yayıldığını tahmin etmek hiç de zor olmayacaktır.

Akademi'nin öğrenci profiline dair bir başka yorum da Avrupa'daki *filhelenist* akımın öncülerinden François Pouqueville'e aittir. 1817'de Ayvalık'ı ziyaret eden Pouqueville, Akademi'nin 300 öğrencisi olduğunu ve bunlar arasında Amerikalı öğrencilerin de bulunduğunu aktarmıştır.⁷¹ Jowett'in aktarımına göre, 1818 yılı itibarıyla Akademi'de 100 civarında yabancı,⁷² yine 100 civarında Ayvalıklı öğrenci öğrenim görüyordu.⁷³ Jowett'ten bir yıl sonra Akademi'yi ziyaret eden bir başka İngiliz misyoneri Charles Williamson ise rakam vermeden Akademi'deki öğrencilerin çoğunun Anadolu'daki çeşitli bölgelerden, yaklaşık bir düzinesinin de Yunan anakarasından gelenlerden oluştuğunu ifade etmiştir.⁷⁴ 1820 yılında Ayvalık Akademisi'ni ziyaret eden iki Amerikan misyoneri (Pliny Fisk ve Levi Parsons) de, okulda 300 öğrencinin bulunduğunu, bunların 100 kadarının ise Ayvalıklı olduğunu rapor etmiştir.⁷⁵

3. Ayvalık Akademisi'nin Faaliyetleri ve Yunan Ulusal Uyanışına Etkileri

Yunan tarihyazımında “*esaret altında Helenizm*” (*alytrotos / ypodoulos ellinismos*)⁷⁶ ifadesi, Osmanlı idaresindeki Rumları tanımlamak için kullanılan bir tabirdir. 18. yüzyılın sonlarından itibaren Yunan aydınlanmacılarının odaklandığı ana konu, bu *esaret* meselesiydi. Onlara göre *esaretten* kurtulmanın tek yolu, Rumlara tarihsel geçmişlerini hatırlatmak ve ortak bir dil

68 Argyropoulou, *O Veniamin Lesvios kai i Evropaiki Skepsi...*, 66.

69 Kalfoglou, *Zincidere Karyesinde Bulunan Ioannis Prodromos Monastırı...*, 173-174. Karamplias da Akademi'nin ulaştığı en fazla öğrenci sayısının 600 olduğunu kaydetmektedir. Karamplias, *İstoria ton Kydonion*, 191.

70 Kalfoglou, *Zincidere Karyesinde Bulunan Ioannis Prodromos Monastırı...*, 174.

71 Ubcini, *Letters on Turkey...*, 82.

72 Büyük olasılıkla bu sayı, Ayvalık dışından gelen bütün öğrencileri kapsamaktadır.

73 Jowett, *Christian Researches in the Mediterranean*, 60-61.

74 Clogg, “Two Accounts of the Academy of Ayvalık (Kydonies) in 1818-1819”, 161.

75 Clogg, “Two Accounts of the Academy of Ayvalık (Kydonies) in 1818-1819”, 168.

76 Αλύτρωτος Ελληνισμός / Υπόδουλος Ελληνισμός.

yaratmak suretiyle kendi öz benliklerinin farkına varmalarını sağlayarak onları, etnik temelli bir kimlikte buluşturmaktı. Başka bir deyişle özgürlük fikrini Osmanlı Rumlarına aşılarken, Yunan aydınlanmacılarının en önemli referansı etnik kimlik olacaktı. Rumların ulusal bilince ulaşması ise ancak eğitim sayesinde gerçekleşebilirdi. Bu nedenle aydınlanmacılar, Kilise'nin baskıcı ve gelenekçi eğitim anlayışını reddederek Batı formunda okullar kurup özgürlükçü ve ulusçu düşüncelerini bu okullar aracılığıyla Rum/Yunan topluluklarına yaymayı hedeflediler.

Rumlar arasında ulusal bilincin yerleştirilmesi noktasında, Yunan aydınlanmacıları, iki temel unsur üzerine yoğunlaştılar: Birincisi ortak bir tarihsel geçmiş, ikincisi ise ortak bir dil (Yunanca). Bu iki unsur, Yunan ulusunun inşa sürecinde, aydınlanmacılar arasında bile ortak bir görüşün var olmadığını gösteren ve kamplaşmalara yol açan meseleler haline gelecek, hatta Yunanistan devletinin kuruluşundan sonra tarih ve dil konusu, sancılı tartışmaların odağında olacaktı. Ancak başlangıçta, ulusun romantik birer tasarlayıcıları olarak aydınlanmacıların ilk çıkış noktaları Antik Yunan oldu. Batı aydınlanmasının referans aldığı Antik Yunan'la, bu defa kendileri bağ kurarak tarihsel varlıklarına bir süreklilik kazandırmaya çalıştılar.⁷⁷ Bunu yaparken de toplumsal dönüşümün yegâne anahtarı olan eğitimi kullandılar.

Ayvalık Akademisi, bu bağlamda, Yunan/Rum eğitim ve kültür tarihinde önemli bir aşamayı teşkil etmektedir. Aydınlanma ilkelerini benimseyen ve bu yönüyle ön plana çıkan Akademi, 1803 yılından 1821 yılına kadar faaliyet gösterdi. Kilise'nin desteklediği geleneksel/dini eğitim anlayışı yerine, daha çağdaş ve laik eğitimi savunan bir anlayışa sahip oldu. Aydınlanma süreci ve eğitimde laikleşmeyle birlikte, Akademi'nin görkemli binası, aynı zamanda ulusal benliğin keşfine de tanık olacaktı. Zira aydınlanmacı öğretmenler, bir yandan Kilise'nin baskıcı tutumuna karşı savaş verirken, diğer yandan da Osmanlı egemenliğindeki Rumların ulusal uyanışında rol oynayacaklardı.

Ayvalık Akademisi'nin Yunan ulusal uyanışına verdiği destek, yalnızca gerçekleştirdiği faaliyetler ve yaydığı fikirlerde değil, aslında kuruluşundan itibaren simgesel olarak da hissediliyordu. Nitekim okulun akademi olarak adlandırılmasında bile ulusçuluğun izlerini görmek mümkündür. Akademi, o dönemde Avrupalı aydınlanmacıların bilimsel faaliyet amacıyla toplandıkları yenilikçi eğitim kurumlarının adıydı.⁷⁸ Tarihte bilinen ilk akademi ise Platon'un Atina'da kurduğu felsefe okuluydu.⁷⁹ Sözün kısası, Antik Yunan, bu yeni eğitim kurumlarıyla Batı uygarlığında yeniden vücut buluyordu. Dolayısıyla Ayvalık'taki okula akademi adının verilmesi, Batı'nın izlediği yoldan farklı değildi. Bu hem Avrupalı aydınlanmacıların kurduğu eğitim kurumları gibi yüksek kademede bir okula işaret ediyor, hem de aslında Antik Yunan mirasına sahip çıkarak tarihsel bağ ve sürekliliğin sağlanması noktasında ulusun inşası sürecine katkıda bulunuyordu.

77 Victor Roudometof, *Nationalism, Globalization and Orthodoxy: The Social Origins of Ethnic Conflict in the Balkans* (Westport, Connecticut: Greenwood Press, 2001), 69.

78 George A. Vassiadis, *The Syllagos Movement of Constantinople and Ottoman Greek Education 1861-1923* (Athens: Centre of Asia Minor Studies, 2007), 40.

79 Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi* (Ankara: TTK, 3. B., 1971), 414.

Ayvalık'ın bu ünlü okuluna, akademi isminin yanı sıra, halk tarafından zaman zaman *mouseion* ve *ellinomouseion* şeklinde adlandırmalar yapılması⁸⁰ da benzer bir duruma işaret etmektedir. *Mouseion* kavramı, *Müzler evi* anlamına gelmekle birlikte, kökeni itibarıyla Antik Yunan'ı içinde barındırmaktadır. Yunan mitolojisinde bellek tanrıçası Mnimosyni'nin kızları olan *Müzler*, Antik Yunan'da bilimin ve sanatın koruyucuları olarak kutsal kabul ediliyordu. Bu nedenle Yunan akademilerine, *Müzler'e* atfen, *Müzler evi* anlamında *mouseion* da deniyordu.⁸¹ 19. yüzyılda Osmanlı Rumları arasında Antik Yunan'a olan ilginin artmasıyla bazı Rum kültür cemiyetleri, ulusal bilinçlenmenin bir yansıması olarak isimlerinde *Müz* veya bundan türetilmiş *mouseion* kavramını kullanmayı tercih ettiler.⁸² Ayvalık Akademisi'ne takılan bu isim de, o dönemde Rumlarda yavaş yavaş bir ulusal bilincin oluşmaya başladığını göstermesi açısından önemlidir.

Akademi ile Antik Yunan arasında kurulan bağın bir diğer simgesel yansımasını, Yunan kaynaklarında bahsi geçen ancak günümüze ulaşmış bir örneğine rastlanmayan okul ambleminden de okumak mümkündür. Psarros'un aktarımına göre, Akademi, Yunan mitolojisindeki Tanrıça Athena'nın sembollerinden biri olan baykuş figürünü amblem olarak seçmişti.⁸³ Akademi'nin kullandığı amblemin baykuş olduğu tezini güçlendiren -edinebildiğimiz- en önemli bulgu ise Yunan isyanıyla birlikte binası büyük oranda zarar gören Ayvalık Akademisi'nin yerine -sonraki süreçte- kurulan *Ayvalık Gymnasionu*'nun da benzer betimlemeli bir okul mührüne sahip olmasıdır.⁸⁴ Zira *Gymnasion*, Akademi'nin ardılı gibi faaliyet gösterdiği için, aynı amblemi kullanmış olması kuvvetle muhtemel görünmektedir. Erdem ve bilgeliği sembolize eden baykuş figürünün⁸⁵ amblem olarak kullanılması, her iki okulun da birer eğitim kurumu olmasıyla ilişkilendirilebileceği gibi, figürün Antik Yunan kökleri, Yunan ulusçuluğuna atıfta bulunulduğunu da göstermektedir.

Öte yandan aydınlanma olgusunun Ayvalık Akademisi ile Anadolu topraklarına taşınmasında, Ayvalık'ın Osmanlı idaresinden ve Kilise (Patrikhane) denetiminden görece uzak bir konumda yer alması da etkili olmuştur.⁸⁶ Her ne kadar Akademi, kuruluş sürecinde Kilise desteğindeki tutucu güçlerin tepkisini çekse de, hem coğrafi uzaklık hem de o dönemde Ayvalık'ın bağlı bulunduğu Efes Metropolitliğinin aydınlanma yanlısı görüşlere sempati besleyen din adamlarından

80 Karamplias, *İstoria ton Kydonion*, 140; Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 56.

81 Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 12. B., 2003), 208-209; Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, 414, 526.

82 Bunlara 1813 yılında Atina'da kurulan Filomousos Cemiyeti ile 1853 yılında İzmir'de Evangeliki Okulu bünyesinde kurulan Ellinikon Mouseion (sonraki adıyla Filologikon Mouseion) adlı cemiyet örnek gösterilebilir.

83 Psarros, "İ Oikistiki İstoria ton Kydonion", 266.

84 Söz konusu okul mührünün bir örneği için bk. Theodoros Gr. Belitsos, *Omilies kai Dimosievmata gia ton Argyrio Moshidi* (Nea Smyrni: 2015), 10.

85 Baykuş figürünün Yunan mitolojisindeki anlamı için bk. İbrahim Kelağa Ahmet, *Yunanca-Türkçe Arkaik Sözlük ve Eylemsiler Sözlüğü* (İstanbul: İthaki Yayınları, 2016), 87; Deniz Gezgin, *Hayvan Mitosları* (İstanbul: Sel Yayıncılık, 4. B., 2019), 51-53.

86 Argyropoulou ve Kitromilidis, "O Diafotismos ston Horo tis Aiolidas", 63.

müteşekkil olması,⁸⁷ bu okuldan çıkan fikirlerin Rumlar arasında kolaylıkla yayılmasını sağladı. Ancak söz konusu fikirlerin bu kadar hızlı yayılarak hem devletin bütünlüğünü hem de Kilise'nin varlığını tehlikeye sokacak boyuta ulaşması, okulun, kuruluşundan bir süre sonra Osmanlı idaresinin ve Kilise'nin hedefine oturmasına yol açtı. Dolayısıyla Akademi'nin faaliyetleri, bu iki egemen güce (devlet ve kilise) karşı mücadele etme noktasında zaman zaman düğümlendi ve sekteye uğradı.

Aydınlanmacılar ile Kilise arasında süregelen çatışmanın aslında sosyoekonomik bir temeli vardı. Kilise, yeni fikirlerin, Rum milleti arasındaki dini dayanışma olgusunu değiştireceği ve Kilise'nin meşruiyetini ortadan kaldıracağı endişesini taşıyordu.⁸⁸ Bu endişe yersiz sayılmazdı, zira güçlenen Rum burjuvazisi, eğitimi destekleyerek seküler, liberal ve ulusçu fikirlerin Rum milleti arasında yayılmasına aracılık etmiş, dini örgütlenmeden farklı, etnik temelli yeni bir birlikteliğin ortaya çıkması için gerekli altyapıyı hazırlamaya başlamıştı. Yunan aydınlanmasının etnik tınısı, dünya üzerindeki bütün Yunan kökenliler için *Helen* kimliğini formüle ediyordu artık. Rum kimliği, onları yalnızca dini -Ortodoks- olarak tanımlarken, Helen kimliğiyle Antik Yunanların torunları olarak kendilerine köklü bir geçmiş yaratıyorlardı.⁸⁹ Bununla beraber, Yunan aydınlanması, içinde barındırdığı ulusçu nüvelerle Balkanlardaki diğer Ortodoks toplulukları da etkisi altında bırakmakta ve Kilise'nin otoritesinin sarsılmasına yol açmaktaydı. Ulusçuluğun, Ortodoks birliğine zarar vereceği inancını taşıyan Kilise, bu nedenle, Rumların ayrılıkçı faaliyetlerine tepki gösteriyor, hatta Rumları çeşitli yollardan uyarmaya çalışıyordu.⁹⁰

Kilise, ayrıca, Lesvoslu Veniamin gibi aydınlanmacı âlimlerin öne sürdüğü yeni teorilere de, inançlı kesimin evren algısını değiştireceği ve onların gözünde kendi merkezi pozisyonunun sarsılacağı düşüncesiyle karşı çıkıyordu.⁹¹ Hatta Akademi'nin kuruluş sürecinden itibaren Lesvoslu Veniamin'in öğretilerine⁹² karşı Kilise içindeki tutucu güçlerin başlattığı hareket,⁹³ yalnızca okul içinde bir bölünmeye yol açmamış, aynı zamanda Ayvalık'ın yerel otoriteleri arasındaki iktidar mücadelesini de şiddetlendirmişti. Ancak tüm bunlara rağmen, Ayvalık Akademisi, Yunan dünyasındaki ününü Lesvoslu Veniamin'den aldı ve Veniamin'in öğretileri, çok geniş bir kitle tarafından benimsendi.

87 Dönemin Efes Metropoliti Dionysios Kalliarhis, 1803-1821 yılları arasında, neredeyse Ayvalık Akademisi'nin faaliyette olduğu süre kadar metropolitlik görevinde bulunmuştur. Kalliarhis, Yunan isyanı sırasında, isyanı kışkırttığı gerekçesiyle idam edilmiştir. Demetrius Kiminas, *The Ecumenical Patriarchate: A History of Its Metropolitanates with Annotated Hierarchy Catalogs* (USA: The Borgo Press, 2009), 85.

88 Roudometof, *Nationalism, Globalization and Orthodoxy*, 69.

89 Peter Mackridge, "The Greek Language since 1750", *Storia e Storie Della Lingua Greca*, ed. Caterina Carpinato, Olga Tribulato (Venezia: Edizioni Ca' Foscari, 2014), 134-135.

90 Ramazan Erhan Güllü, *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2017), 36-39.

91 Roudometof, *Nationalism, Globalization and Orthodoxy*, 72.

92 Veniamin'in dünya görüşü ve teorileri için bk. Argyropoulou, *O Veniamin Lesvios kai i Evropaiki Skepsi...*, 125-220.

93 Bu karşıt hareketin öncülüğünü, dönemin çoğu eğitimcisi gibi aynı zamanda bir din adamı olan Sakız Okulu müdürü Athanasios Parios yapmıştır. Parios'un aydınlanma hareketi karşıtlığı ve Lesvoslu Veniamin'e karşı giriştiği mücadele için bk. G. Metallinos, "İ Dynamiki tou Diafotismou sti Drasi tou Kollyvadon", *O Eranistis*, 21, (1997), 189-200; Argyropoulou, *O Veniamin Lesvios kai i Evropaiki Skepsi...*, 71-75.

Ne var ki, Veniamin'in görüşleri, yalnızca Kilise'nin değil, Osmanlı idaresinin de tepkisini çekecek nitelikteydi. Özgürlük, adalet, insan hakları, ulusçuluk gibi nosyonları içinde barındıran bu görüşler,⁹⁴ aynı zamanda Ayvalık Akademisi'nin ideolojik çerçevesini de belirliyordu. 1806 yılındaki Osmanlı-Rus Savaşı, devletin Akademi'ye yönelik ilk müdahalesini de beraberinde getirdi. Aslında doğrudan Veniamin'in şahsına yönelen bir müdahale değildi bu, hatta Akademi'nin de fiilen müdahil olduğu bir mesele yoktu. Ancak savaş sırasında, Fener Rumlarından seçilen Eflak-Boğdan voyvodalarının Rusya yanlısı tutumları, devleti, Rum tebaası ile ilgili acil birtakım kararlar almaya yöneltmişti.⁹⁵ Bu sırada Ayvalık'ın yalnızca Rumlardan oluşan nüfusu, Ayvalık cemaatini destekleyen Fener Rumlarından Mourouzis'in Eflak voyvodasıyla akrabalığı, Ayvalık Akademisi'nin yaydığı ulusçu fikirlerin ayrılıkçı hareketleri kıskırtması, Osmanlı yönetiminin dikkatini Ayvalık'a ve Ayvalık Akademisi'ne çevirmesine yol açtı. Akademi, ihtilalci bir faaliyet içinde olduğu gerekçesiyle kapatılırken, okul öğretmenleri, eğitim sürecinin aksamaması için öğrencileriyle birlikte, Akademi kurulduğu sırada işlevini kaybeden eski *Panagia ton Orfanon Okulu*'na taşındı.⁹⁶ Üç ay kadar kapalı kalan Akademi'nin yeniden açılması için Ayvalık *dimogerontia*'sından Hatzi Paraskevas Saltellis'in, Karaosmanoğlu ayan ailesinden Bergama voyvodası Ömer Ağa⁹⁷ ile görüşmesi dikkate değer bir girişimdir. Zira Oikonomos zamanından itibaren Ayvalık Rum cemaatinin ileri gelenleri, Manisa, İzmir ve Aydın bölgesinin en zengin toprak sahiplerinden biri olan Karaosmanoğlu ailesiyle iyi ilişkiler kurmaya çalışmışlardı. Neticede okulun yeniden açılması için gereken izin, Karaosmanoğlu ailesinden Ömer Ağa'nın girişimleriyle alınacaktı.⁹⁸

Ayvalık Akademisi yeniden açıldıktan sonra, faaliyetlerini daha temkinli sürdürmeye devam etti. Bu süreçte Yunan aydınlanmacılarının eğildiği meseleler arasında önemli bir yer tutan dil sorunu, Akademi'nin de gündemini meşgul eden konulardan birisi oldu. Yüzyıllardan beri halkın konuştuğu Yunanca ile Kilise'nin kullandığı ve aynı zamanda eğitim dili olan Yunancanın farklı olması, Yunan aydınlanmacılarını, dilde birlik sağlamaya yöneltmiştir. Zira dil, kültür aktarımının en önemli aracı olarak ulusal kimliğin yaratılmasında anahtar bir rol üstlenmekteydi. Üstelik dil sorunu, yalnızca Yunancanın farklı biçimlerinin kullanılmasından kaynaklanmıyor, Osmanlı egemenliğinde Rumların yaşadığı çeşitli bölgelerde farklı diyalektlerle karşılaşıldığı gibi, anadillerini zamanla kaybederek Türkçe konuşmaya başlayan Rum topluluklarının varlığı da bir problem yaratıyordu.⁹⁹ Bu nedenle ortak bir dilin yaratılması, ulusun inşası için

94 Roksani D. Argyropoulou, "Oi Kydonies prin kai kata tin Epanastasi", *İstorka*, Tevhos 200 (Athina: Eleftherotypia, 28 Avgoustou 2003), 34.

95 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856)*, V. Cilt (Ankara: TTK, 9. B., 2011), 50-52.

96 Karamplias, *İstoria ton Kydonion*, 141-142; Tekeli ve İlkin, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin...*, 32.

97 Karaosmanoğlu ailesiyle ilgili detaylı bilgi için bk. Yuzo Nagata, "Karaosmanoğulları", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 468-470.

98 Karamplias, *İstoria ton Kydonion*, 142; Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 45.

99 Ubicini'ye göre Anadolu içlerinde yaşayan Rumlar, yüzyıllar boyunca Türk egemenliği altında, diğer Yunan topluluklarıyla da bağlantı kuramadıkları için zamanla köklerini unutmuşlar, dillerini bile büyük oranda kaybetmişlerdir. Ubicini, *Letters on Turkey*, 60.

Yunan aydınlanmacılarının çözmesi gereken temel sorunlardan biri haline gelmişti. Kimi aydınlanmacılar, Antik Yunancanın canlandırılmasını savunurken, kimisi de halk tarafından anlaşılması zor olan Antik Yunancanın yerine, halkın konuşma dilinin (*dimotiki*) ortak dil olarak kabul edilmesini istiyordu.¹⁰⁰ Bu iki gruptan başka, uzlaşmacı olarak nitelendirilebilecek üçüncü bir akımın öncülüğünü yapan Adamantios Korais¹⁰¹ ise iki dilin kaynaştırılmasına dayanan bir anlayışı savunuyordu.¹⁰² Bizans ve Hristiyan geleneğin devamını savunan Kilise ise Bizans'tan beri Kilise'nin resmi dili olması dolayısıyla Antik Yunanca eğilimini sürdürüyor,¹⁰³ ancak dil dışında, Antik Yunan'ın bütün mirasını pagan olarak görüyordu.

Bu çelişkiler ve bölünmeler içinde, Anadolu'da hiç Yunanca bilmeyen Rum topluluklarına Yunanca öğretmek işini üstlenen okulların işi bir kat daha zorlaşıyordu. Anadolu Rumlarına Yunanca öğretmekle başlayan ortak bir *Helen* kimliği yaratma projesi, Yunan devleti kurulduktan sonra yeni devletin resmi politikası haline gelerek neredeyse bir yüzyıla yayılacaktı. Ayvalık Akademisi de, işte, henüz bir Yunan devleti ortada yokken, bu projenin fitilini ateşleyen fikirlerin taşıyıcılığını yaparak Anadolu Rumlarına ulus bilincini aşıyor, Rumların kültürel dönüşümünde öncü bir rol üstleniyordu.

Dil tartışmaları sırasında Ayvalık Akademisi'nin öğretmenleri de farklı eğilimlere sahip oldu. Akademi'deki Yunan dili derslerinin baş sorumlusu olan okul müdürü Grigorios Sarafis, arkaik dil yanlısı olarak biliniyordu. Bizzat kaleme aldığı Yunanca gramer kitabında, savunduğu dil reformuna yönelik kapsamlı bir çerçeve çizdi.¹⁰⁴ Sarafis, Lesvoslu Veniamin'in okuldan ayrıldığı 1812 yılından itibaren, onun yerine yardımcı müdürlük görevini üstlenen Theofilos Kairis ve yine bu süreçte Akademi'ye katılan bir diğer öğretmen Efstratios Petrou (Petridis)¹⁰⁵ ile birlikte Antik Yunanca üzerine daha çok eğildi. Bununla beraber Lesvoslu Veniamin, dil konusunda belirgin bir taraf tutmuyordu. Yazılarında kolay anlaşılır konuşma dilini tercih eden Veniamin, noktalama işaretlerini kendine özgü bir üslupla kullanıyor, ancak Yunancada olmayan bilimsel terim ve ifadeleri karşılamak için de yabancı sözcüklerin yerine Antik Yunancaya başvuruyordu.¹⁰⁶ Bu durumda, halk dili yanlıları ile Korais'in öncülük ettiği uzlaşmacılar grubunun arasında bir noktada yer alan Veniamin, okuldaki Antik Yunanca yanlısı grubun da zaman zaman eleştirilerine hedef oluyordu.

1809 yılında Efes Metropoliti Dionysios Kalliarhis'in, Akademi öğretmenlerinden Grigorios Sarafis ve Lesvoslu Veniamin'e hitaben yazdığı mektuptan, okuldaki dil sorununa ilişkin

100 Mackridge, "The Greek Language since 1750", 136; Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, 47.

101 Adamantios Korais ve faaliyetleriyle ilgili detaylı bilgi için bk. Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, 157-171.

102 Korais'in dil sorununa yaklaşımı, yeni bir millet için yeni bir dil yaratma fikrine dayanıyordu. Bu dil, Yunanecadan yabancı kökenli sözcüklerin çıkarılması ve yerlerine antik Yunanca karşılıklarının bulunmasıyla yaratılacaktı. Roudometof, "From Rum Millet to Greek Nation", 25.

103 Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, 47.

104 Grigorios Sarafis, *Grammatikis*, Vivlion 1-2 (en Kydoniais: Typografia tis Sholis para Konstantinou Tompra, 1820).

105 Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 53-54.

106 Lesvoslu Veniamin'in dil konusundaki tutumu için bk. Argyropoulou, *O Veniamin Lesvios kai i Evropaiki Skepsi...*, 70, 150-153.

bazı detayları öğrenmek mümkündür. Kilise içindeki tutucu güçlerin aydınlanma karşıtlığına rağmen, bu harekete yakınlığıyla dikkati çeken Kalliarhis, Ayvalık Akademisi'nin yenilikçi ve ilerlemeci çizgisini destekliyordu.¹⁰⁷ Ancak Grigorios Sarafis'in dil konusunda Lesvoslu Veniamin'le çatışması, Metropolit Kalliarhis'e aksettirilince, Efes Metropoliti, Akademi'nin bu iki öğretmene hitaben bir mektup kaleme alarak sorunun giderilmesi için öğüt ve telkinlerde bulundu. Sorun, Veniamin'in bir öğrencisine ait defterin Metropolite gönderilmesiyle başlamış ve Metropolit mektubunda, defterdeki yazıların “*bozuk ve kötü*” bir dille kaleme alındığına dikkat çekerek öğretmenlerden, bu konuda bir düzenleme yapmalarını rica etmişti. Söz konusu düzenleme, öğrencilerin Antik Yunanca bilgisinin güçlendirilmesi üzerinde yoğunlaşıyordu.¹⁰⁸

Dil sorunu, Veniamin'in 1812'de okuldan ayrılmasının gerekçelerinden biri oldu. Meselenin özünde, eskiden beri süregelen başka birtakım çekişmeler var olsa da, bu konu, bahsi geçen ayrılığın görünen nedeniydi.¹⁰⁹ Genellikle iki dönem halinde incelenen Akademi'nin tarihinde, Veniamin'in ayrılmasıyla ikinci dönem başlıyordu. Veniamin'den sonraki süreçte, Theofilos Kairis'in müdür yardımcılığı sırasında, arkaik dil yanlısı tutum Akademi'de daha belirgin hale geldi. Hatta Antik Yunanca eğiliminin netlik kazanması, 1817 yılında on yedi öğrencinin kaleme aldığı bir bildiriyle gerçekleşti. Söz konusu bildiriye göre bundan sonra Akademi'de yalnızca Antik Yunanca konuşulacaktı. Bildiriye imzalayan öğrenciler, *dimotiki*'yi reddediyor, bu dili kaba olarak nitelendiriyor ve “*Helenlerin torunları*” olarak anadillerinin de Antik Yunanca olduğunu iddia ediyorlardı.¹¹⁰ Bu bildiri, hem Akademi'nin tarihi hem de Yunan ulusçuluğunun Anadolu'daki gelişim süreci açısından önemli bir kırılmayı teşkil etmektedir. Öyle ki, bu gelişmeyle Rumlar, kimlik oluşturma mücadelelerinde bir safhaya daha ulaşıyorlardı. 1821'e kadar Akademi'nin faaliyetlerinin ana eksenini Antik Yunan ve Antik Yunanca oldu. Okul bu doğrultuda, aydınlanmacı ve gitide ihtilalci bir yöne kayan ulusçu çizgisini sürdürmeye devam etti. Bununla birlikte, söz konusu bildiri ve benzeri faaliyetler hayata geçirilirken, kapalı kapılar ardında ve gizlice yapılıyordu.¹¹¹ Zira okul, geçici olarak kapatıldığı 1806 yılından itibaren ayrılıkçı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle Türk yönetimi tarafından takip altındaydı.

Bildirinin altında yer alan imzalarda da Antik Yunanca vurgusu dikkati çekmektedir. Nitekim imzacı her bir öğrenci kendi isminin yanına bir de Antik Yunan'dan isim seçmişti. Daha açık bir ifadeyle Angelis, Dimitrios, İoannis gibi Hristiyan geleneğinin kabul ettiği gerçek isimlerinin yanına, Alkiviadis, Themistoklis, Periklis gibi Antik Yunan'ın ünlü filozofları veya

107 Argyropoulou ve Kitromilidis, “O Diafotismos ston Horo tis Aiolidas”, 63, 70.

108 Mihail D. Haviaras, “Symvoli eis tin İstorian tis sholis ton Kydonion”, *Ksenofanis (Syngramma Periodikon tou Syllougou ton Mikrasiation Anatolis)*, Tomos Evdomos (en Athinais: 1910), 13-14; Argyropoulou, *O Veniamin Lesvios kai i Evropaike Skepsi...*, 80.

109 Lesvoslu Veniamin'in Akademi'den ayrılma süreciyle ilgili olarak bk. Argyropoulou, *O Veniamin Lesvios kai i Evropaike Skepsi...*, 79-82; Evangelidis, *I Paideia epi Tourkokratias*, 2:257; Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 47-52.

110 Bildiri metni için bk. Evangelidis, *I Paideia epi Tourkokratias*, 2:259; Karamplias, *İstoria ton Kydonion*, 197-198.

111 Clogg, “Two Accounts of the Academy of Ayvalık (Kydonies) in 1818-1819”, 139.

devlet adamlarının isimlerini de eklemişlerdi.¹¹² Böylece bir nevi kökleriyle bağ kurarak *Helen* kimliğini yüceltmeye çalışıyorlardı. Bu dönemde, çift isim olgusu aydınlanmacılar arasında o kadar yaygındı ki, bu hareketin savunucuları, kendi soy isimlerini kullanmaktansa, Yunan mitolojisine ait bir kahramanın veya yine Antik Yunan'dan bir filozofun ismini soyadı olarak kullanmayı tercih ediyordu. Dönemin Patriği V. Grigorios, bu yeni âdeti eleştirerek Hristiyan adlandırma biçiminin aşağılanması olarak nitelendiriyordu.¹¹³ Zira *Helen* isimleri, aynı zamanda pagan dönemini çağrıştırdığı için Hristiyan adlandırma geleneğinde yer almıyordu, dolayısıyla bu isimlerle vaftiz etme geleneği de henüz oluşmamıştı.

Yine aynı bildiriye dikkati çeken bir diğer ayrıntı da, imzacı isimler arasında Fransız *filhelen* Ambroise Firmin Didot'un da yer almasıdır. Matbaacı ve yayıncı olan Didot, 19. yüzyılın başlarında Paris'te Yunan düşün dünyasının en etkin isimlerinden biri olan Adamantios Korais ile arkadaşlık kurmuş, ondan Yunanca öğrenmiş ve bu dönemden itibaren Yunan ulusal bilincinin geliştirilmesine yönelik faaliyetleri desteklemişti. Hatta bu doğrultuda, Osmanlı idaresindeki Yunan anakarasına ve Batı Anadolu kıyılarına kadar sürüklenmişti. 1816-1817 yılları arasındaki yolculuğunda¹¹⁴ Ayvalık'a da uğrayan ve Akademi'de bir süre misafir edilen Didot, burada Antik Yunanca bilgisini ilerleterek okulun aydınlanmacı ve ihtilalci fikirlerini sonuna kadar destekledi. Ayvalıklıları Antik Yunanların torunları olarak gören Didot, Akademi öğrencilerinin de antik kökleriyle bağ kurma mücadelesini teşvik etti ve öğrencilerin hazırladığı bildiriye Anarhasis adıyla imza koyarak destek verdi.¹¹⁵

Ayvalık Akademisi'nin Antik Yunan'la bağ kurma çabası, başka örneklerle de çoğaltılabilir. Bunlardan bir diğeri de, okulun en büyük sınıfı olan amfiteyatroda, öğrenciler tarafından Antik Yunan tragedyelerinin canlandırılmasıydı.¹¹⁶ Aslında bu faaliyetlerin hemen hepsi, Rumların etnik kimlik kazanma ve dolayısıyla bir "ulus" olma çabasına hizmet ediyordu.

Diğer yandan Akademi'de, Theofilos Kairis'in müdür yardımcılığı sırasında, okulun donanım kapasitesini arttırmaya dönük çalışmalar da yapıldı. Öncelikle kütüphane ve fizik laboratuvarının geliştirilmesi amacıyla o dönemde Paris'te yaşayan Adamantios Korais ile bağlantı kuruldu. İzmir doğumlu olan Korais, yaşamının büyük bir kısmını geçirdiği Paris'te Fransız İhtilali'ni bilfiil gözlemlemiş, cumhuriyeti savunmuş, monarşilerin yıkılmasının tek yolunun eğitimden geçtiğini öne sürerek Yunanların bağımsızlığı için kültürel gelişimin şart olduğunu düşünmüştü.¹¹⁷ Bu doğrultuda özellikle Anadolu Rumları arasında ulusçu ideolojinin yayılması çabalarını destekleyen Korais, Ayvalık'taki Akademi'ye de ayrı bir önem verdi. Rumların köklerini bulma çabasında, Ayvalık Akademisi'nin üstlendiği misyonu çeşitli

112 Karamplias, *İstoria ton Kydonion*, 198.

113 Dimaras, *Neoellinikos Diafotismos*, 60.

114 Ambroise Firmin Didot'un bu yolculuğunu anlattığı ve Didot matbaası tarafından az sayıda basılan eseri için bk. A. Firmin-Didot, *Notes du'n voyage fait dans le Levant en 1816 et 1817* (Paris: Typographie de Firmin Didot, 1826).

115 Clogg, "Two Accounts of the Academy of Ayvalık (Kydonies) in 1818-1819", 139.

116 Karamplias, *İstoria ton Kydonion*, 195-197.

117 Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, 157-158.

yönlerden desteklemeye çalışan Korais, Ayvalık cemaatinin topladığı bağışlarla 1815 yılında Paris'ten, Akademi'nin kütüphanesi için çok sayıda kitap ile laboratuvarı için çeşitli araç-gereç ve donanım malzemesi gönderdi.¹¹⁸ Bu sayede içeriği zenginleştirilen kütüphane, 700-800 ciltlik bir kitap koleksiyonuna ulaşıyor; bunlar arasında Yunan klasiklerinin tamamı ile çeşitli dillerde bilimsel kitaplar, Avrupa'nın çeşitli akademilerinden zabıtlar, dönemin ünlü fizikçi ve matematikçilerinin ders kitapları yer alıyordu.¹¹⁹ Astronomi ve diğer bilimlerle ilgili araç ve gereçlerle de uygulamalı dersler için uygun fiziki koşullar yaratılıyordu.¹²⁰

Akademi'nin bu dönemdeki bir diğer önemli faaliyeti ise kendi bünyesinde kurulan matbaasıdır. Matbaa işlerini öğrenmesi için Akademi'nin öğrencilerinden Konstantinos Tompras, Ayvalık'ın ileri gelenlerinden Saltellis ailesinin desteği ve o dönemde Ayvalık'ta bulunan Firmin Didot'nun önerisiyle Paris'e gönderildi. Paris'te Didot matbaasında basım tekniklerini öğrenen Tompras, 1818'de Ayvalık'a Yunan harfli matbaayı getirerek *Panagia ton Orfanon Kilisesi*'nin bahçesinde çalışmalarına başladı. 1819'dan Haziran 1821'e kadar faaliyet gösteren bu matbaada, aralarında Sarafis'in Yunanca gramer kitabının da bulunduğu okul kitaplarının yanı sıra, ilk Yunan kadın entelektüellerinden biri olarak kabul edilen ve Theofilos Kairis'in kızkardeşi olan Evanthia'nın¹²¹ Fransızcadan çevirdiği bir eser de basıldı.¹²² Tompras, Yunan bağımsızlığının ardından Yunanistan'a giderek Nafplion'da, Yunanistan'ın ilk özel matbaasını kurmuştur.¹²³

Bu arada 1814 yılında Odessa'da kurulan *Filiki Eteria* (Φιλική Εταιρεία)¹²⁴ ile ulusçuluk ideolojisi Yunanlar arasında ivme kazanmaya başlamıştı. Yunan bağımsızlığı için mücadeleye soyunan cemiyet, Osmanlı Devleti'ne karşı Yunanların ayaklanmasında başrolü oynadı. Bir aydınlanma hareketiyle başlayan Yunan ulusal uyanışı, *Filiki Eteria* ile böylece, Osmanlı egemenliğine karşı bir isyan hareketine ya da Yunanlar açısından bir bağımsızlık mücadelesine dönüşmüştü. Aydınlanmacı fikirlerinin özünde “*esaret altındaki Yunanların özgürlüğü*” düşüncesini taşıyan her bir Yunan/Rum bireyi gibi Ayvalık Akademisi'ndeki öğretmenler ve buradan mezun olan öğrencilerin çoğu da, *Filiki Eteria* ile bağlantı kurdu.

Bunlar arasında Lesvoslu Veniamin, Akademi'den 1812 yılında ayrıldıktan sonra, 1817 yılında önce Bükrüş, ardından *Filiki Eteria* ile tanışacağı Yaş'a gitti. Cemiyete üye olmasının ardından, Batı Anadolu Rumlarını ihtilale hazırlamak üzere 1820-21 yıllarında İzmir ve Ayvalık'ta çalışmalar yaptı.¹²⁵ Mart 1821'de Mora'da ayaklanma patlak verdiği esnada

118 Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 55.

119 Jowett, *Christian Researches in the Mediterranean*, 60; Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 55.

120 Jowett, *Christian Researches in the Mediterranean*, 60.

121 Evanthia Kairi, Ayvalık'ta 1815-1821 yılları arasında faaliyet gösteren ilk kız okulunda öğretmenlik ve idarecilik yapmıştır. Hristos Sp. Soldatos, *İ Ekpaideftiki kai Pnevmatiki Kinisi tou Ellinismou tis Mikras Asias (1800-1922)*, Tomos A' (Athina: 1989), 104.

122 Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 62, 75-76; Evangelidis, *İ Paideia epi Tourkokratias*, 2:258.

123 <http://asiaminor.chw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=6461> Erişim Tarihi: 15.03.2020.

124 Filiki Eteria'nın kuruluşu ile ilgili olarak bk. M. Apostolopoulou ve K. Hatziantoniou, *İstoria tou Ellinikou Ethnos (1821-1941)* (Athina: Ekdoseis Pelekanos, t.y.), 15-16.

125 Argyropoulou, *O Veniamin Lesvios: Oramatistis kai Themeliotis...*, 63-68.

Ayvalık'ta bulunan Veniamin, Ayvalık Rumlarının isyana karışmasında etkili oldu. Benzer şekilde Akademi'ye damgasını vuran bir diğer öğretmen Theofilos Kairis de, *Filiki Eteria*'nin etkin üyelerinden biri olan Aristeidis Pappas'ın teşvikiyle 1819 yılında cemiyet üyesi oldu.¹²⁶ Akademi'nin söz konusu iki öğretmeni de, Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle kurulan geçici Yunan Meclisi'nde vekil olarak yer aldı.¹²⁷

Yalnızca Akademi öğretmenlerinin değil, Ayvalık Rum cemaatinin neredeyse tümüyle Yunan bağımsızlık hareketine destek verdiğini söylemek gerekir. Bu süreçte Hatzi Athanasios Hatzi Georgiou, Hatzi Paraskevas Saltellis gibi cemaat ileri gelenlerinin de *Filiki Eteria* bağlantısı olduğu bilinmektedir.¹²⁸

Keza Akademi'nin yetiştirdiği öğrenci profili de pek farklı değildir. Yirmi yıllık ömründe, bu kadar kısa bir süre içinde, eğitim verdiği her bir öğrencinin ulusçu ideolojiyle donatılmış, “Yunan özgürlüğü” için çalışan bireyler olarak mezun olması, okulun, misyonunu -elbette Yunanlar açısından- “başarıyla” tamamladığını göstermektedir. Bu mezunlar, yalnızca Yunan bağımsızlık hareketine destek vermemiş, aynı zamanda Yunan devleti kurulduktan sonra Osmanlı egemenliğinde kalan Rumlara ulusal bilinç kazandırmak için de çalışmalar yapmışlardır.

Örneğin, öğrencileri arasında *Filiki Eteria* ile bağlantılı Saltellis ailesinden gelen Nikolaos Saltellis, 1821'de Ayvalık'ın Yunan ihtilaline verdiği desteğe bizzat tanıklık etmiş bir Yunan genci olarak İzmir'de hekimlik mesleğini sürdürürken, aynı zamanda başta Ayvalık olmak üzere Anadolu Rumları arasında ulusal bilincin yerleştirilmesi için Atina'da kurulmuş olan *Maarifperver Cemiyet*'in¹²⁹ bir üyesi olmuş ve Anadolu Rumlarına dönük çalışmalarını sürdürmüştür.¹³⁰ Yunan isyanının öncülerinden biri olan Georgios Typaldos da Ayvalık Akademisi mezunu ve *Filiki Eteria* üyesidir. Asıl mesleği hekimlik olan Typaldos, 1837 yılında kurulan ve Yunan *Megali İdea*'sının kurumsal alana yansımalarının örneklerinden biri olan *Atina Arkeoloji Derneği*'nin 1845-1853 yılları arasında başkan yardımcılığını yapmıştır.¹³¹ Bir diğer örnek de Theofilos Kairis'in öğrencisi olan Leontiou Kliridis'tir. Akademi'den mezun olduktan sonra öğretmen olarak yaşamını sürdüren Kliridis, yine öğretmen olan kızı Sapfo Leontias¹³² ile birlikte Kıbrıs ve On İki Ada'da ilk Yunan okullarını kurmuştur.¹³³ Bu örnekler daha da çoğaltılabilir.

126 Mandilas, *O Theofilos Kairis kai o Neoellinikos Diafotismos*, 89.

127 G. Aristeidis Pappis, *Sympliroma eis tin kata to Etos 1880 Ekdotheisan ip' aftou Viografian Veniamin tou Lesviou* (Athina: Typois Proodou, 1889), 4; Mandilas, *O Theofilos Kairis kai o Neoellinikos Diafotismos*, 96.

128 Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 106-107. Filiki Eteria ile bağlantısı olan Anadolu kökenli bazı Rum aileleri için bk. Maria N. Vaianni, *Mikrasiatikos Ellinismos kai Filekpaideftiki Etaireia Amfidromoi Desmoi Paideias 1836-1900* (Athina: Ekdoseis Enoseos Smirneon, 2003), 95-105.

129 Maarifperver Cemiyet (Filekpaideftiki Eteria/Φιλεκαπαιδευτική Εταιρεία) 1836 yılında Atina'da kurulan ve Yunanistan içindeki ve dışındaki bütün Yunan kökenlilerin eğitimi için çalışan bir özel girişimdir. Vaianni, *Mikrasiatikos Ellinismos...*, 18.

130 Vaianni, *Mikrasiatikos Ellinismos...*, 100.

131 *Lefkoma tis Ekatontaetiridos tis en Athinai Arhaiologikis Etaireias 1837-1937* (en Athinai: t.y.), 22.

132 Sapfo Leontias, 1850'lerde İzmir Agia Fotini Kız Okulu'nda öğretmenlik ve idarecilik yapmıştır. Solomonidis, *İ Paideia sti Smyrni*, 228-230.

133 Solomonidis, *İ Paideia sti Smyrni*, 229.

Filiki Eteria'nın faaliyetleri, 1821 yılında bir ihtilal hareketine dönüşünce, ayrılıkçı fikirlerin egemen olduğu Ayvalık'ta da kısa süre içinde yankı buldu. Ayvalık Rumlarının ihtilale destek vermesi, devleti, caydırıcı ve sert tedbirler almaya sevk etti ve Yunan isyanı, Ayvalık'ta büyük bir yıkımla sonuçlandı.¹³⁴ Çatışmalar neticesinde Ayvalık'ın yerle bir olduğuna ve bölge Rumlarının büyük çoğunlukla Ege adalarına göç ederek Ayvalık'ı boşalttıklarına dair Türk ve Yunan kaynaklarında örtüşen bilgiler yer almakla birlikte,¹³⁵ Ayvalık Akademisi'nin görkemli addedilen binasının, bu çatışmalar sırasında büyük zarar gördüğü ve bir kısmının yıkıldığı iddiası da neredeyse bütün Yunan kaynaklarının hemfikir olduğu bir konudur.¹³⁶ Hatta okulun akıbeti, Karamanlılar tarafından bir halk şarkısına bile konu olmuştur:¹³⁷

“Ayvalığın Sholeionun (okulunu) basdular,
Balıklının Ayazmasın keddiler,
Grigorios Patriği de astılar,
Dini bir uğruna giden efendim.”

İsyandan birkaç yıl sonra, Ayvalık Rumları Osmanlı Devleti tarafından affedilip memleketlerine geri dönmeye başlamışlarsa da,¹³⁸ Ayvalık, eski canlılığına uzunca bir süre kavuşamadı.¹³⁹ 1821'de Batı Anadolu'da en büyük ayaklanmanın olduğu bölge olarak tarihe geçen Ayvalık, 1830'lardan itibaren yeniden imar edilmeye başlandı. İsyan sırasında tahrip olmuş evler, kiliseler, okullar onarıldı, yıkılanların yerine yenileri inşa edildi. Binasının büyük bir kısmı yıkıldığı iddia edilen Ayvalık Akademisi'nin yerine de yeniden bir okul inşa edildi.¹⁴⁰ Bu defa Akademi adıyla değil, *Gymnasion* adı altında eğitim vermeye başlayan okul, 1884 yılında Yunan hükümeti tarafından Yunanistan'daki liselere eş düzeyde bir eğitim kurumu olarak tanındı.¹⁴¹

Yeni okul, Akademi'nin bıraktığı izi takip etti ve zaman içinde Rum eğitiminde büyük bir ilerleme kaydetti. Ancak siyasal bağlamda, Akademi'nin en büyük mirasçısı olarak onun ulusçu misyonunu sürdürmeye devam etti. 1905-1908 yılları arasında okul müdürü olan

134 1821 Ayvalık isyanı ile ilgili detaylı bilgi için bk. Arıkan, “1821 Ayvalık İsyanı”, 571-594; Mübahat Kütükoğlu, “Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri: Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)* (Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları, 1986), 135, 140-141, 143.

135 Arıkan, “1821 Ayvalık İsyanı”, 592-593; İoannis Filimon, *Dokimion İstoriakon peri tis Ellinikis Epanastaseos*, Tomos 3 (Athina: Typois P. Soutsas kai A. Ktena, 1860), 360; Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 117-121. Ayvalık isyanı ile ilgili olarak Devlet Arşivlerinde sayısız belge bulunmaktadır. Konumuz Ayvalık Akademisi ile sınırlı olduğu için çalışmada isyanla ilgili detaya girilmemiş, konunun özünden uzaklaşmamaya gayret edilmiştir.

136 Karamplias, *İstoria ton Kydonion*, 139, 146; Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 156-157.

137 Clogg, “Two Accounts of the Academy of Ayvalık (Kydonies) in 1818-1819”, 138.

138 Kütükoğlu, “Yunan İsyanı Sırasında...”, 153-154.

139 C. Texier'den akt. Arıkan, “1821 Ayvalık İsyanı”, 594.

140 Soldatos, *İ Ekpaideftiki kai Pnevmatiki Kinisi...*, 106; Karamplias, *İstoria ton Kydonion*, 139. Sakkaris, *İstoria ton Kydonion*, 156, 181. Ahmet Yorulmaz'ın Ayvalık'ı Gezerken adlı eserinde, Ayvalık Akademisi yerine kurulan *Gymnasion*'un 20. yüzyıl başlarına ait bir fotoğrafı yer almaktadır. Yorulmaz, *Ayvalık'ı Gezerken*, 111.

141 Evangelidis, *İ Paideia epi Tourkokratias*, 2:260.

Georgios Sakkaris'in, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Ayvalık'ta kurulan *Siyasi Birlik* adlı cemiyetin yönetim kurulunda yer alması ve söz konusu cemiyetin, Yunan ulusçuluğuna hizmet eden ve Ortodoksların siyasi özerkliği için çalışan bir oluşum olması,¹⁴² Akademi'de filizlenen görüşlerin bir yüzyıl sonra yeniden canlandığını göstermesi açısından önemlidir.

Yunan işgalinin sonuna kadar varlığını sürdüren *Ayvalık Gymnasionu*, Yunan ordusunun Ayvalık'tan çekilmesi ve bölge Rumlarının kenti terk etmesiyle faaliyetini noktalamış. Günümüzde Ayvalık'ta Cumhuriyet İlkokulu'nun bulunduğu yerde, Akademi (ya da *Gymnasion*) binasının bir kısmı hala ayakta durmaktadır.

4. Sonuç

19. yüzyılda Batı Anadolu'da önemli bir Rum nüfusuna ev sahipliği yapan Ayvalık'ta, yüzyılın hemen başında kurulan Ayvalık Akademisi, Rum eğitiminin önde gelen kurumları arasında yer almıştır. Dersler ve diğer faaliyetler aracılığıyla Akademi'den yayılan fikirler, yalnızca dönemin eğitim akımlarını etkilememiş, aynı zamanda Ayvalık başta olmak üzere Batı Anadolu'da, hatta Rum dünyasının genelinde ulusçu ideolojinin yeşermesine ve etnik farkındalığın gelişmesine yol açmıştır. Daha da önemlisi, bu okuldan yayılan ulusçu düşünce, Yunan bağımsızlık hareketinin -ya da Yunan isyanının- itici güçlerinden biri olmuştur.

Ayvalık Akademisi öyle bir ortamda doğmuştur ki, aydınlanma hareketinin etkisiyle siyasal, ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin başladığı Avrupa'da kısa süre içinde adını duyurmuş, yalnızca Yunanların değil, Yunan dostu Avrupa'nın da ilgi odağı haline gelmiştir. Kısa ömürlü olmasına rağmen, aydınlanmacı ve ihtilalci fikir ve faaliyetleriyle Helenizm'in Anadolu Rumları arasında yayılmasına öncülük eden okul, bir nevi Yunan ulusçuluğunun Anadolu'daki fikir merkezi olmuştur. Modern Helenizm'in kültürel bağlamda Anadolu'daki ilk uygulayıcısı konumunda olan okul, Rumların ulusal uyanışına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda okulun en önemli faaliyetlerinden biri, öğretmenleri ve mezunları aracılığıyla Yunan ihtilal cemiyeti *Filiki Eteria* ile bağ kurması olmuştur.

Akademi'nin, Yunan ulusal uyanışında hareket noktası ise Antik Yunan kültürü olmuştur. Aydınlanmacıların romantik ulusçu tasavvurları, Akademi'deki öğrencilerin etnik kimlik kazanmalarında önemli rol oynamıştır. Buradan mezun olanlar, ancak ulusal bir kimliğin formüle edilmesiyle modern dünyada kendilerine “özgürce” yaşama hakkı tanınacağını düşünen ve bu nedenle “Yunan ırkının özgürleşmesi” inancına bağlı birer ulus misyoneri olarak çeşitli yollardan Osmanlı egemenliği altındaki Rumların bilinçlendirilmesine çalışmışlardır.

Öte yandan Akademi'nin yaydığı ulusçu fikirler, kendi merkezi konumunun sarsılacağı düşüncesiyle aydınlanma hareketinin karşısında yer alan Kilise'nin tepkisine mazhar olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin çoketnikli yapısının sarsılmasına sebep olduğu için Osmanlı idaresi tarafından da hoş karşılanmamıştır. Dolayısıyla zaman zaman Kilise'nin tepkilerine maruz

142 Eleftheria Zei ve Vaso Spyropoulou, “Sakkaris Georgios”, *Engyklopaideia Meizonos Ellinismou, M. Asia*, 2002, <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=6030> , Erişim Tarihi: 03.02.2020.

kalan okul, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin müdahaleleriyle de karşılaşmıştır. Neticede Yunan isyanının patlak vermesi, ulusçu ideolojinin taşıyıcısı konumunda olan okulun da bu bağlamda sonunu hazırlamıştır.

Ayvalık Akademisi, faaliyetini sonlandırdıktan sonra bile Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde kurulan birçok Rum okulu ve kültür cemiyetine model teşkil etmiş, Akademi'nin “Rumlara ulusal bilinç kazandırma” misyonu, bu kurumlar tarafından devam ettirilmiştir. Böylece kuşaktan kuşağa aktarılan fikirlerle Anadolu Rumlarına *Helen* kimliği kazandırma çabaları, neredeyse bir yüzyıl daha sürdürülmüştür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Aksu, Ayşe. “İngiltere-Amerika-Osmanlı Hattında Lancaster Öğretim Sistemi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt: 6, No: 16, (Aralık 2008).
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, (11. Basım), 2007.
- Anagnostopoulou, Sia. *Mikra Asia, 19os Aionas-1919 Oi Ellinorthodokses Koinotites: Apo to Millet ton Romion sto Elliniko Ethnos*. Athina: Pedio, 2013.
- Apostolopoulou, M. ve K. Hatziantoniou. *İstoria tou Ellinikou Ethnous (1821-1941)*. Athina: Ekdoseis Pelekanos, (t.y.)
- Argyropoulou, Roksani D. “Oi Kydonies prin kai kata tin Epanastasi”, *İstorka*, Tevhos 200, Eleftherotypia, Athina, (28 Avgoustou 2003).
- _____, *O Veniamin Lesvios kai i Evropaiki Skepsi tou Dekatou Ogdoou Aiona*. Athina: Kentro Neoellinikon Erevnon Ethnikou İdrymatos Erevnon, 2003.
- _____, *O Veniamin Lesvios: Oramatistis kai Themeliotis tis Eleftherias ton Ellinon*. Athina: Mikri Vivliothiki Didaskalon tou Genous, 2019.
- Argyropoulou, Roksani D. ve Pashalis M. Kitromilidis. “O Diafotismos ston Horo tis Aiolidas”, *Mytilini kai Aivali (Kydonies), Mia Amfidromi Shesi sto Voreioanatoliko Aigaio*. Athina: Institutou Neoellinikon Erevnon Ethnikou İdrymatos Erevnon, 2007.
- Arıkan, Zeki. “1821 Ayvalık İşyanı”, *Belleten*, Cilt: LII, Sayı: 203, TTK, Ankara, (Ağustos 1988).
- Aristeidis, G. A. *Veniamin o Lesvios, İtoi Vios Aftou*. Athina: Typois Proodou, 1880.
- Augustinos, Gerasimos. *Küçük Asya Rumları*. Çeviren Devrim Evci. Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997.
- Bayraktar, Bayram. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1998.

- Belitsos, Theodoros Gr. *Omilies kai Dimosievmata gia ton Argyrio Moshidi*. Nea Smyrni: 2015.
- Clogg, Richard. "Two Accounts of the Academy of Ayvalık (Kydonies) in 1818-1819", *İ Kath'imas Anatoli: Studies in Ottoman Greek History*. İstanbul: The Isis Press, 2004.
- Didot, A. Firmin. *Notes du'n voyage fait dans le Levant en 1816 et 1817*. Paris: Typographie de Firmin Didot, 1826.
- Dimaras, K. Th. *Ellinikos Romantismos*. Athina: Ermis, 2009.
- _____, *Neoellinikos Diafotismos*. Athina: Ermis, (5. Basım), 1989.
- Ergin, Osman. *Türkiye Maarif Tarihi*. II. Cilt, II. Kısım. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, (12. Basım), 2003.
- Evangelidis, Tryfon E. *İ Paideia epi Tourkokratias (Ellinika Sholeia apo tis Aloseos mehri Kapodistriou)*. Tomos 1-2. Athina: A. P. Halkiopolou, 1936.
- Filimon, İoannis. *Dokimion İstorikon peri tis Ellinikis Epanastaseos*. Tomos 3. Athina: Typois P. Soutsas kai A. Ktena, 1860.
- Gezgin, Deniz. *Hayvan Mitosları*. İstanbul: Sel Yayıncılık, (4. Basım), 2019.
- Greene, Molly. *Osmanlı Devleti ve Rumlar 1453-1768*. Çeviren Zeynep Rona. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2018.
- Güllü, Ramazan Erhan. *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- Hatzopoulos, Konstantinos. *Ellinika Sholeia stin Periodo tis Othomanikis Kyriarhias (1453-1821)*. Thessaloniki: Vaniyas, 1991.
- Haviaras, Mihail D. "Symvoli eis tin İstorian tis Sholis ton Kydonion", *Ksenofanis (Syngramma Periodikon tou Syllogou ton Mikrasiation Anatolis)*, Tomos Evdomos, en Athinais, (1910).
- Hobsbawm, E. J. *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, (4. Basım), 2010.
- Jelavich, Barbara. *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*. İstanbul: Küre Yayınları, 2006.
- Jowett, William. *Christian Researches in the Mediterranean*. Third Edition. London: Church Missionary Society, 1824.
- Jusdanis, Gregory. *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*. Çeviren Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 1998.
- Kalfoglou, İoannis İ. *Zincidere Karyesinde Bulunan İoannis Prodromos Monastırı yahud Moni Flavianon*. İstanbul: Aleksandros Nomismatidis Matbaası, 1898.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856)*. V. Cilt. Ankara: TTK, (9. Basım), 2011.
- Karamplias, İoannis N. *İstoria ton Kydonion*. Athina: Typografeion Ger. S. Hristou & Yios, 1949.
- Karpat, Kemal H. *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*. Çeviren Recep Boztumur. İstanbul: Timaş Yayınları, (2. Basım), 2012.
- _____, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. Çeviren Dilek Özdemir. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006.
- _____, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. Çeviren Bahar Tırnakçı. İstanbul: Timaş Yayınları, (2. Basım), 2010.

- Kelağa Ahmet, İbrahim. “Çağdaş Yunan Aydınlanma Hareketinin Coğrafyası, Ortaya Çıkış Süreci ve Eğitim Alanındaki Etkileri”, *Batı Kültür ve Edebiyatlarında Aydınlanma*. Yayına Hazırlayan Battal Arvası, Çağrı Eroğlu, Ebru Balamir, İlhan Karasubaşı. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014.
- _____, *Yunanca-Türkçe Arkaik Sözcükler ve Eylemler Sözlüğü*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2016.
- Kiminas, Demetrius. *The Ecumenical Patriarchate: A History of Its Metropolitanates with Annotated Hierarchy Catalogs*. USA: The Borgo Press, 2009.
- Kitromilidis, Pashalis M. *Neoellinikos Diafotismos: Oi Politikes kai Koinonikes Idees*. Athina: Morfotiko İdryma Ethnikis Trapezis, 2009.
- _____, *Enlightenment and Revolution: The Making of Modern Greece*. Harvard University Press, 2013.
- Kitromilides, Paschalis M. ve Alexis Alexandris. “Ethnic Survival, Nationalism and Forced Migration: The Historical Demography of the Greek Community of Asia Minor at the Close of the Ottoman Era”, *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, Tomos Pemptos, Athina, (1984-1985).
- Küçük, Cevdet. “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi”, *Osmanlı*. Editör Güler Eren. Cilt 4. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Kütükoğlu, Mübahat S. “Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri: Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974’e Kadar)*. Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları, 1986.
- Lefkoma tis Ekatontaetiridos tis en Athinai Arhaiologikis Etaireias 1837-1937*. Athina: (y.y), (t.y)
- Mackridge, Peter. “The Greek Language since 1750”, *Storia e Storie Della Lingua Greca*. Editor Caterina Carpinato, Olga Tribulato. Venezia: Edizioni Ca’ Foscari, 2014.
- Mandilas, Kostas P. *O Theofilos Kairis kai o Neoellinikos Diafotismos*. Athina: Ekdoseis Anoihti Poli, 2002.
- Mansel, Arif Müfid. *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: TTK, (3. Basım), 1971.
- Metallinos, G. “İ Dynamiki tou Diafotismou sti Drasi tou Kollyvodon”, *O Eranistis*, 21, (1997).
- Millas, Herkül. *Yunan Ulusunun Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, (2. Basım), 1999.
- Nagata, Yuzo. “Karaosmanoğulları”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Ortaylı, İlber. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 4. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Özsüer, Esra. “19. Yüzyıl Avrupa Romantiklerinin 1821 Mora İsyanı Üzerindeki Siyasi ve Kültürel Etkileri”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 26/2, (2016).
- Papadopoulou, Arhontia. “İ Ekpaideftiki Poreia ston Evrytero Mikrasiatiko Horo”, *Praktika Iou Symposiou: O Ellinismos tis Mikras Asias apo tin Arhaiotita mehri ti Megali Eksodo*. Nea İonia: Ekdosi KE.MI.PO, 2005.
- Pappis, G. Aristeidis. *Sympliroma eis tin kata to Etos 1880 Ekdotheisan ip’aftou Viografian Veniamin tou Lesviou*. Athina: Typois Proodou, 1889.
- Psarros, Dimitrios. “İ Oikistiki İstoria ton Kydonion”, *Praktika Iou Symposiou: O Ellinismos tis Mikras Asias apo tin Arhaiotita mehri ti Megali Eksodo*. Nea İonia: Ekdosi KE.MI.PO, 2005.
- Roudometof, Victor. “From Rum Millet to Greek Nation: Enlightenment, Secularization and National Identity in Ottoman Balkan Society, 1453-1821”, *Journal of Modern Greek Studies*, 16/1, (May 1998).
- _____, *Nationalism, Globalization and Orthodoxy: The Social Origins of Ethnic Conflict in the Balkans*. Westport, Connecticut: Greenwood Press, 2001.

- Sakkaris, Georgios. *İstoria ton Kydonion*. Athina: Syllogos pros Diadosin Ofelimon Vivlion, 1920, (Anatyposi 2005).
- Sarafis, Grigorios. *Grammatikis*. Vivlion 1-2. En Kydoniais: Typografia tis Sholis (para Konstantinou Tompra), 1820.
- Soldatos, Hristos Sp. *İ Ekpaideftiki kai Pnevmatiki Kinisi tou Ellinismou tis Mikras Asias (1800-1922)*. Tomos A'. Athina: 1989.
- Solomonidis, Hristos Sokratis. *İ Paideia sti Smyrni*. Athina: 1962.
- Stock, Eugene. (Editor). *The History of the Church Missionary Society, Its Environment, Its Men and Its Work*. Vol. I. London: Church Missionary Society, 1899.
- Svoronos, Nikos. *Çağdaş Helen Tarihine Bakış*. Çeviren Panayot Abacı. İstanbul: Belge Yayınları, 1988.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Ankara: TTK, (2. Basım), 1999.
- Toynbee, Arnold Joseph. *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*. Çeviren Kadri Mustafa Orağlı. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.
- Ubicini, Abdolonyme. *Letters on Turkey: An Account of the Religious, Political, Social and Commercial Condition of the Ottoman Empire, Part II, The Raiahs, including the Greeks, Armenians, Latins, Israelites*. London: 1856.
- Vaianni, Maria N. *Mikrasiatikos Ellinismos kai Filekpaideftiki Etaireia Amfidromoi Desmoi Paideias 1836-1900*. Athina: Ekdoseis Enoseos Smirneon, 2003.
- Vassiadis, George A. *The Syllogos Movement of Constantinople and Ottoman Greek Education 1861-1923*. Athens: Centre of Asia Minor Studies, 2007.
- Venezis, İlias. *Eolya Toprağı*. Çeviren Burcu Yamansavaşçılar. İstanbul: Belge Yayınları, 2013.
- Yorulmaz, Ahmet. *Ayvalık'ı Gezerken*. (y.y.): Geylan Kitabevi, (4. Basım), 1994.
- Zei, Eleftheria ve Vaso Spyropoulou. "Sakkaris Georgios", *Engyklopaideia Meizonos Ellinismou, M. Asia*, (2002). <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=6030> , Erişim Tarihi: 03.02.2020.
- <http://asiaminor.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=6461>, Erişim Tarihi: 15.03.2020.